

CRNA GORA

**Projekat trgovinske i transportne olakšice na Zapadnom
Balkanu – Faza 2**

P173620

OKVIR POLITIKE RASELJAVANJA (RPF)

(Resettlement Policy Framework)

usaglašen u fazi procjene projekta (Appraisal Stage)

Novembar 2022. godine

Sadržaj

Skraćenice.....	4
Pojmovnik.....	5
1 Uvod.....	7
1.1 Kratak opis Projekta.....	7
1.5 Procijenjeni uticaji raseljavanja i opravdanje za pripremu RPF-a.....	9
2 Pravni okvir.....	13
2.1 Nacionalni pravni okvir koji uređuje raseljavanje.....	13
2.2 Zakon o eksproprijaciji.....	13
2.3 Drugi zakoni i propisi koji utiču na proces raseljavanja.....	15
2.4 Ekološki i socijalni standard 5 Svjetske banke o sticanju zemljišta, ograničenjima korišćenja zemljišta i nedobrovoljnom raseljavanju.....	18
2.5 Analiza razlika.....	20
3 Strategije raseljavanja primjenjive na projekat.....	26
3.1 Ključni principi.....	26
3.2 Krajnji datum (Cut-off date).....	27
3.3 Popis i socio-ekonomsko istraživanje.....	27
3.4 Ranjive grupe i pojedinci.....	28
3.5 Mjere za obnovu sredstava za život.....	28
3.6 Kriterijumi podobnosti.....	29
3.7 Matrica prava.....	30
3.8 Prava – dodatna razmatranja.....	35
4 Instrumenti raseljavanja.....	38
4.1 Socijalna analiza podprojekata za potrebe sticanja zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i uticaja nedobrovoljnog raseljavanja.....	38
4.2 Plan raseljavanja (RAP).....	38
4.3 Proces izrade i odobravanja RAP-ova.....	40
4.4 Implementacija RAP-a.....	43
4.5 Revizija raseljavanja.....	43
5 Konsultacije i objavljivanje.....	44
5.1 Javne konsultacije.....	44
5.2 Javna konsultacija o ovom RPF-u.....	44
5.3 Evidencija uključivanja zainteresovanih strana (SEL).....	45
6 Mehanizam za pritužbe.....	46
6.1 Podnošenje pritužbe.....	46

6.2 Procedura	48
6.3 Praćenje i izvještavanje o pritužbama	49
6.4 Servis Svjetske banke za rješavanje pritužbi	50
7 Praćenje i evaluacija	51
7.1 Institucionalno praćenje	51
7.2 Praćenje procesa raseljavanja.....	51
8 Institucionalni aranžmani.....	54
8.1 Institucije odgovorne za implementaciju Projekta.....	54
9 Budžet i finansiranje raseljavanja	55
Prilog 1 – obrazac za registraciju pritužbe.....	56
Prilog 2 – obrazac za socijalni screening	57
Prilog 3 – obrazac za vođenje evidencije.....	58

Spisak Tabela

Tabela 1 Zakoni i propisi koji utiču na proces raseljavanja.....	16
Tabela 2 Analiza razlika	20
Tabela 3 Matrica prava	30
Tabela 4 Institucionalne odgovornosti.....	51
Tabela 5 Indikatori.....	52

Spisak Slika

Slika 1 Pruga Beograd-Bar u Crnoj Gori.....	10
Slika 2 Željeznički putni prelaz Cijevna	11
Slika 3 Željeznički putni prelaz Vukovci.....	11
Slika 4 Željeznički putni prelaz Morača	12
Slika 5 Željeznički putni prelaz Bistrica	12
Slika 6 Koraci i faktori za definisanje opcija za obnovu sredstava za život	29
Slika 7 Dijagram toka odobravanja Planova raseljavanja.....	42

Skraćenice

Skraćenica	Značenje
BoE	Korisnik eksproprijacije
CC	Ustavni sud
CFD	Centralni desk za povratne informacije
E&S	Ekološki i socijalni
ESF	Okvir za zaštitu životne sredine i socijalnih pitanja
ESS	Ekološki i socijalni standardi Svjetske banke
ESS5	Standard o sticanju zemljišta, ograničenjima korišćenja zemljišta i nedobrovoljnom raseljavanju
GoMNE	Vlada Crne Gore
GM	Mehanizam za pritužbe
GRS	Servis za rješavanje pritužbi
LM	Lokalne samouprave
LGD	Lokalni desk(ovi) za pritužbe
MoCI	Ministarstvo kapitalnih investicija
MoF	Ministarstvo finansija
PAP	Lica pogođena projektom
PIU	Jedinica za implementaciju projekta
RLC	Željeznički pružni prelaz
RPF	Okvir politike raseljavanja (ovaj dokument)
RAP	Plan raseljavanja
SEL	Evidencija uključivanja zainteresovanih strana
WB	Svjetska banka

Pojmovnik

Krajnji datum (Cut-off date)

Krajnji datum predstavlja datum početka popisa. Ukoliko lice ili lica zauzmu projektnu oblast nakon krajnjeg datuma, neće imati pravo na naknadu i/ili pomoć u okviru raseljavanja. Takođe, stalna imovina (kao što su objekti, usjevi, voćke i šumske površine) uspostavljena nakon krajnjeg datuma neće biti predmet naknade. Ministarstvo kapitalnih investicija će unaprijed objaviti moratorijum putem lokalnih novina, kojim se najavljuje početak postupka eksproprijacije. Krajnji datum će takođe biti javno objavljen putem oglasnih tabli u lokalnim zajednicama i relevantnim opštinama, kao i na konsultativnim sastancima, uz prateće objašnjenje. Ova informacija će uključivati upozorenje da lica koja se nasele na projektnom području nakon tog datuma mogu biti uklonjena i da investicije izvršene nakon tog datuma neće biti nadoknađene.

Ekonomsko raseljavanje

Obuhvata svaki gubitak izvora prihoda ili sredstava za život kao rezultat sticanja zemljišta ili ograničenja pristupa resursima (zemljište, voda ili šume) usljed implementacije Projekta, bez obzira na to da li se pogođena lica moraju preseliti na drugu lokaciju.

Pravo (Entitlement)

Pravo na primanje naknade i drugih oblika pomoći koje lica pogođena projektom ostvaruju u skladu sa Zakonom o eksproprijaciji i ovim RPF-om, u okviru odgovarajuće kategorije podobnosti.

Eksproprijacija

Proces u kojem javni organ, uz naknadu, zahtijeva od pojedinca, domaćinstva ili zajednice da se odrekne prava na imovinu (zemljište i objekte) koju posjeduje ili koristi, na osnovu javnog interesa.

Prinudno iseljenje

Podrazumijeva trajno ili privremeno uklanjanje pojedinaca, porodica ili zajednica protiv njihove volje iz domova i/ili zemljišta koje zauzimaju, bez obezbjeđenja odgovarajuće pravne zaštite. Primjena eksproprijacije neće se smatrati prinudnim iseljenjem ukoliko je sprovedena u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom i ovim RPF-om, uz poštovanje načela pravičnog postupka.

Nedobrovoljno raseljavanje

Odnosi se na uticaje projekta koji uključuju raseljavanje bez mogućnosti odbijanja eksproprijacije ili ograničenja korišćenja zemljišta, uključujući fizičko i ekonomsko raseljavanje.

Zemljište

Obuhvata sve što raste ili je trajno vezano za zemljište, uključujući usjeve, objekte i vodene površine.

Sticanje zemljišta

Odnosi se na sve načine pribavljanja zemljišta za potrebe projekta, uključujući kupovinu, eksproprijaciju i pravo službenosti.

Sredstva za život

Obuhvataju sve načine kojima pojedinci i zajednice obezbjeđuju sredstva za život.

Naknada za preseljenje

Novčana naknada za troškove direktno povezane sa preseljenjem domaćinstva ili poslovnog subjekta.

Fizičko raseljavanje

Gubitak stambenog prostora i imovine koji zahtijeva preseljenje.

Lice pogođeno projektom (PAP)

Svako lice koje trpi posljedice usljed implementacije projekta.

Trošak zamjene (Replacement cost)

Vrijednost koja omogućava potpunu zamjenu imovine uz pokrivanje svih troškova transakcije.

Ograničenja korišćenja zemljišta

Odnosi se na ograničenja uvedena projektom.

Zainteresovane strane

Sva lica i organizacije koje su pogođene projektom ili imaju interes u njemu.

Privremena pomoć (Transitional allowance)

Jednokratna pomoć tokom preseljenja.

Ranjive grupe

Lica u nepovoljnijem položaju (siromašni, stariji, djeca itd.).

1 Uvod

1.1 Kratak opis Projekta

Vlada Crne Gore je zatražila podršku Svjetske banke (u daljem tekstu: Banka) za implementaciju druge faze Projekta trgovinske i transportne olakšice na Zapadnom Balkanu.

Ukupno vođstvo nad Projektom biće u nadležnosti Ministarstva kapitalnih investicija, dok će nadzor nad projektom takođe biti u nadležnosti ovog ministarstva. Upravljanje projektom, uključujući aspekte upravljanja ekološkim i socijalnim uticajima, biće povjereno Jedinici za implementaciju projekta (PIU) koja će biti uspostavljena u okviru Ministarstva kapitalnih investicija.

Cilj projekta je smanjenje troškova trgovine i povećanje efikasnosti transporta u zemljama Zapadnog Balkana.

Program je strukturiran kroz četiri komponente koje su zajedničke za region i sve faze, uz prilagođavanje specifičnih aktivnosti svakom korisniku.

Komponenta 1:

Olakšavanje kretanja robe kroz:

- (i) dizajn i implementaciju Nacionalnog jedinstvenog prozora za trgovinu;
- (ii) uvođenje Novog kompjuterizovanog tranzitnog sistema (NCTS);
- (iii) unapređenje graničnih prelaza.

Komponenta 2:

Unapređenje efikasnosti transporta kroz digitalizaciju Luke Bar, unapređenje pružnih prelaza i razvoj transportnih strategija.

Komponenta 3:

Podrška tržišnom pristupu i investicijama.

Komponenta 4:

Podrška PIU i tehnička pomoć.

Veoma je malo vjerovatno da će aktivnosti projekta izazvati nedobrovoljno raseljavanje. Međutim, ovaj RPF je pripremljen kao preventivna mjera kako bi se omogućila implementacija projekta bez administrativnih prepreka u slučaju potrebe za manjim obimom eksproprijacije.

1.2 Pozadina RPF-a

Projekti finansirani kroz Investiciono finansiranje Svjetske banke potpadaju pod Okvir za zaštitu životne sredine i socijalnih pitanja (ESF)¹, koji uključuje 10 standarda (ESS).

ESS5 definiše zahtjeve u vezi sa raseljavanjem.

RPF se priprema kada obim raseljavanja nije poznat u fazi pripreme projekta.

¹ ESF se može naći na - <https://www.worldbank.org/en/projects-operations/environmental-and-social-framework>

1.3 Ciljevi ovog RPF-a

Opšti cilj ovog dokumenta je da definiše principe, institucionalne aranžmane i kriterijume za raseljavanje u okviru Projekta.

Specifični ciljevi su:

- definisanje mehanizma provjere (screening)
- analiza zakonodavstva
- identifikacija razlika u odnosu na ESS5
- identifikacija institucija
- definisanje kriterijuma podobnosti
- definisanje naknade
- priprema RAP procedura
- obezbjeđenje transparentnosti
- uvođenje rodne dimenzije
- definisanje monitoringa
- uspostavljanje mehanizma za pritužbe

1.4 Osnovni principi koji vode raseljavanje

Ovaj RPF definiše obavezujuće principe za sve slučajeve raseljavanja i socijalnih uticaja.

Principi uključuju:

- izbjegavanje raseljavanja gdje god je moguće
- minimizaciju negativnih uticaja
- zabranu prinudnog iseljenja
- naknadu po punoj vrijednosti zamjene
- obnovu sredstava za život
- prioritet sporazumnim rješenjima
- primjenu strožijih pravila
- nadzor PIU-a
- zaštitu ranjivih grupa
- rodnu ravnopravnost
- transparentnost i konsultacije
- obaveznu izradu RAP-a prije radova
- uspostavljanje mehanizma za pritužbe
- održivost raseljavanja

1.5 Procijenjeni uticaji raseljavanja i opravdanje za pripremu RPF-a

Sticanje zemljišta povezano sa Projektom, putem svih načina pribavljanja zemljišta za potrebe Projekta, što može uključivati direktnu kupovinu, eksproprijaciju nepokretnosti i sticanje prava pristupa, kao što su službenosti ili pravo prolaza, kao i ograničenja korišćenja zemljišta, poput ograničenja ili zabrana korišćenja poljoprivrednog, stambenog, komercijalnog ili drugog zemljišta koje se neposredno uvode i sprovode kao dio Projekta, ukoliko do njih uopšte dođe, može se odnositi isključivo na aktivnosti u okviru Komponente 2(ii), pri čemu je vjerovatnoća za to veoma niska. Takođe, zona uticaja takvih komponenti ili aktivnosti, obim i razmjere sticanja zemljišta i uticaja na objekte i drugu nepokretnu imovinu, kao i ograničenja korišćenja zemljišta sa potencijalom da izazovu fizičko i/ili ekonomsko raseljavanje za sve podkomponente i aktivnosti, trenutno nijesu poznati.

Bez obzira na navedeno, aktivnosti koje se odnose na unapređenje željezničkih putnih prelaza predstavljaju „brownfield“ aktivnosti, te će se stoga sprovoditi unutar postojećeg pojasa eksproprijacije, odnosno na zemljištu u državnom vlasništvu. Malo je vjerovatno da će željeznički putni prelazi zahtijevati fizičko proširenje ili prilagođavanje kako bi odgovorili na potrebe bezbjednosti željezničkog i drumskog saobraćaja, ali će procjena biti sprovedena nakon skrininga predviđenog ovim RPF-om, kada svi tehnički detalji budu poznati. Ista situacija važi i za granični prelaz Hani Hotit – Božaj.

Slike u nastavku prikazuju lokaciju željezničke pruge Bar – Podgorica, koja se dalje nastavlja ka Bijelom Polju, kao i neke od tipičnih željezničkih putnih prelaza na toj pruzi.

Slika 1 Pruga Beograd-Bar u Crnoj Gori

Željeznički putni prelaz Cijevna nalazi se između željezničkih stanica Podgorica i Golubovci, na kilometarskoj poziciji 411+660. Na ovoj lokaciji moguće je izvesti denivelaciju sa obje varijante, odnosno podvožnjak ili nadvožnjak.

Slika 2 Željeznički putni prelaz Cijevna

Željeznički putni prelaz Vukovci nalazi se u području željezničke stanice u Golubovcima.

Slika 3 Željeznički putni prelaz Vukovci

Željeznički putni prelaz „Morača“ nalazi se na dionici između željezničkih stanica Golubovci i Zeta, na kilometarskoj poziciji 419+105.

Slika 4 Željeznički putni prelaz Morača

Željeznički putni prelaz Bistrica nalazi se na dionici između željezničkih stanica Golubovci i Zeta, na kilometarskoj poziciji 422+692.

Slika 5 Željeznički putni prelaz Bistrica

Kada tehnička dokumentacija za aktivnosti bude završena, biće sproveden postupak dužne pažnje, prilagođen eventualnim ograničenjima usljed pandemije COVID-19 koja budu na snazi u tom trenutku, kako je predviđeno ovim RPF-om, a pojedinačni planovi raseljavanja, ukoliko budu potrebni, biće pripremljeni srazmjerno potencijalnim rizicima i uticajima, u skladu sa ovim RPF-om. Nikakvo fizičko i/ili ekonomsko raseljavanje neće se desiti sve dok takvi planovi ne budu finalizovani u propisanoj proceduri, uz poštovanje zahtjeva za uključivanje zainteresovanih strana i konsultacije, i odobreni od strane Svjetske banke.

2 Pravni okvir

2.1 Nacionalni pravni okvir koji uređuje raseljavanje

Ključni zakon relevantan za sticanje zemljišta i raseljavanje u Crnoj Gori jeste Zakon o eksproprijaciji, čiji su detalji predstavljeni u narednom poglavlju.

2.2 Zakon o eksproprijaciji

Zakon o eksproprijaciji (Službeni list Republike Crne Gore br. 055/00, izmjene 012/02, 028/06, 021/08, 030/17, 075/18) uređuje proces sticanja imovine i pružanja naknade, odnosno u određenim okolnostima obezbjeđivanja zamjenske imovine, za svu pogođenu imovinu koja se pribavlja radi implementacije projekta od javnog interesa. Ovaj zakon uređuje fizičko i ekonomsko raseljavanje za lica koja imaju zakonski priznata prava u skladu sa zakonom. Zakon o eksproprijaciji ne koristi termin „nedobrovoljno raseljavanje“, već koristi termin „eksproprijacija“, koji se zasniva na pravu države da, u javnom interesu, pribavi imovinu. Zakon takođe definiše zahtjeve i sporazume u vezi sa eksproprijacijom i pitanjima naknade, uključujući i pravne lijekove dostupne na osnovu tog zakona.

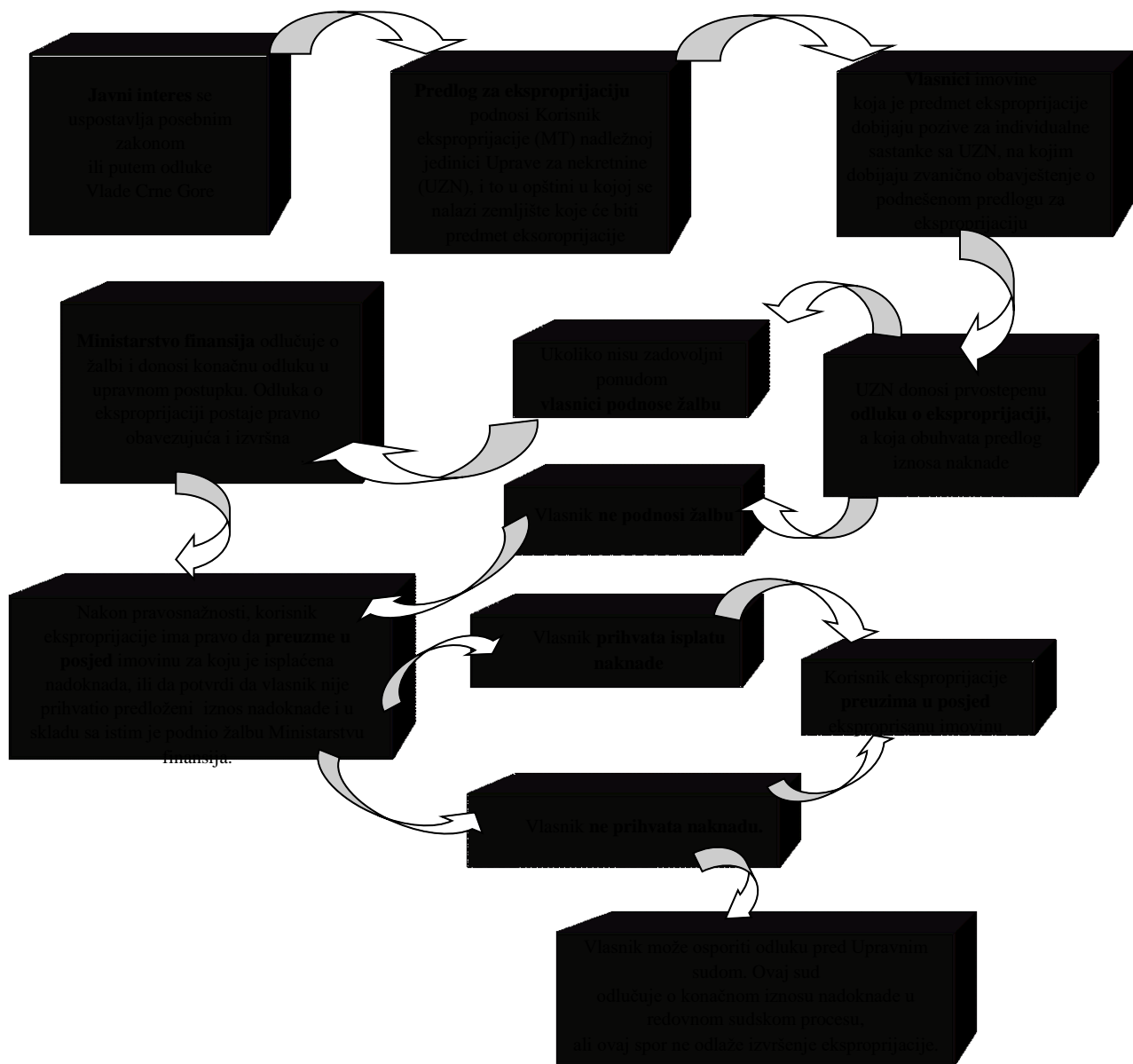
Glavne odredbe Zakona su sljedeće:

- Direktna kupovina nepokretnosti, uključujući zemljište, stambene i druge objekte, definiše se kao potpuna eksproprijacija. Djelimična, odnosno nepotpuna eksproprijacija obuhvata uspostavljanje službenosti na nepokretnosti ili zakup zemljišta do tri godine. Privremeno zauzimanje zemljišta je takođe moguće kada je potrebno za izvođenje radova ili druge aktivnosti, kao što su smještaj radnika, materijala, mašina i slično.
- Korisnik eksproprijacije može podnijeti predlog za eksproprijaciju tek nakon što se utvrdi javni interes, zakonom ili odlukom Vlade Crne Gore. Korisnik eksproprijacije podnosi predlog organu područne jedinice opštine na čijoj teritoriji se nalazi nepokretnost predložena za eksproprijaciju.
- Predlog za eksproprijaciju mora sadržati: (i) podatke o nepokretnostima koje se eksproprišu, (ii) dokaz da je utvrđen javni interes, i (iii) dokaz da je korisnik eksproprijacije unaprijed uplatio cjelokupan iznos naknade na poseban račun pri Ministarstvu finansija prije početka eksproprijacije.
- Zakon omogućava sporazumno utvrđivanje iznosa i vrste naknade između korisnika eksproprijacije i vlasnika nepokretnosti sve do trenutka kada rješenje o eksproprijaciji postane pravosnažno. U tom slučaju, postupak eksproprijacije se obustavlja.
- Ako sporazum nije postignut, nadležni organ donosi rješenje o eksproprijaciji, ali je dužan da vlasnicima omogućiti da prije donošenja rješenja iznesu svoje stavove i zabrinutosti. Iznos naknade navodi se u samom rješenju.
- Pogođena lica imaju pravo da ulože žalbu na rješenje Ministarstvu finansija. Odluke Ministarstva finansija mogu dalje biti osporene pokretanjem upravnog spora pred Upravnim sudom. Korisnik eksproprijacije može stupiti u posjed pogođene imovine kada rješenje o eksproprijaciji postane pravosnažno, pod uslovom da je naknada već isplaćena vlasniku. Izuzeci su dozvoljeni u hitnim slučajevima. Ako se utvrdi da bi eksproprijacija dijela imovine rezultirala time da vlasnik nema ekonomski interes da koristi ili ne može koristiti preostali dio imovine, i taj preostali dio će, na njegov zahtjev, biti ekspropriisan. Sva lica koja imaju formalna pravna prava na zemljište i objekte, kako su evidentirana u katastru, imaju pravo na naknadu. Naknada koja se obezbjeđuje formalnim vlasnicima definiše se kao pravična naknada u novcu ili naturi, odnosno zamjenska imovina. Kada se naknada daje u novcu, utvrđuje se „u visini tržišne vrijednosti slične imovine na tom području,

uz dodatak eventualnih gubitaka prihoda tokom perioda preseljenja“. Kada se naknada obezbjeđuje u naturi, vlasniku se obezbjeđuje zamjenska imovina iste vrijednosti kao prethodna imovina, uz dodatak eventualnih gubitaka prihoda tokom perioda preseljenja.

- Zakon detaljno uređuje vrste naknade za različite vrste imovine, uključujući poljoprivredno zemljište, građevinsko zemljište, stambene objekte, poslovne prostore, šume, usjeve i drugo.
- Zakon propisuje da se socio-ekonomske prilike moraju uzeti u obzir ukoliko su „od značaja za život vlasnika“, uključujući broj članova domaćinstva, broj članova domaćinstva koji ostvaruju prihod, zdravstveno stanje članova domaćinstva, mjesečni prihod domaćinstva i druge oblike ranjivosti.
- Iznos naknade utvrđuje komisija koju osniva nadležni organ, a koju taj organ i potvrđuje. Komisiju čini pet članova, od kojih najmanje tri moraju biti sudski vještaci za procjenu vrijednosti imovine. Metodologija procjene definisana je Pravilnikom o metodologiji za procjenu vrijednosti imovine, koji je usvojilo Ministarstvo finansija. Ovaj pravilnik upućuje na Međunarodne standarde procjene i Evropske standarde procjene kao osnov za vrednovanje.
- Svojinska prava na novoj imovini formalno se prenose na osnovu pravosnažnog rješenja o eksproprijaciji i dokaza da je naknada obezbijeđena, odnosno isplaćena.
- Zakon predviđa pravo pogođenih lica, odnosno onih sa formalnim pravnim pravima, da ulažu žalbe u više faza postupka eksproprijacije, počev od upravnih i sudskih žalbi, na primjer protiv odluke o javnom interesu i rješenja o eksproprijaciji.
- Lica koja imaju formalna pravna prava informišu se tokom cijelog postupka eksproprijacije. To podrazumijeva, na primjer, donošenje odluke o javnom interesu, kao i obavezu opštinskog organa nadležnog za eksproprijaciju da, prije donošenja rješenja o eksproprijaciji, pozove pogođeno lice sa formalnim pravima na sastanak radi iznošenja svih činjenica koje mogu biti relevantne za eksproprijaciju.

Ovo predstavlja korak-po-korak prikaz postupka eksproprijacije, kako je definisan Zakonom o eksproprijaciji.

2.3 Drugi zakoni i propisi koji utiču na proces raseljavanja

Ustav Crne Gore promovise građanska i ljudska prava, zabranu diskriminacije, rodnu ravnopravnost i slično. Na osnovu Ustava, ratifikovani međunarodni ugovori i opšteprihvaćena pravila međunarodnog prava čine sastavni dio unutrašnjeg pravnog poretka, imaju primat nad nacionalnim zakonodavstvom i neposredno se primjenjuju kada uređuju odnose drugačije od nacionalnog zakonodavstva. Ova odredba Ustava Crne Gore predstavlja značajan alat za neposrednu primjenu Ekoloških i socijalnih standarda Svjetske banke u svim aspektima Projekta. Nadalje, Ustav Crne Gore proglašava zaštitu i garanciju ljudskih prava sadržanih u Međunarodnoj povelji o ljudskim pravima. Crna Gora je 11. maja 2007. godine postala punopravna članica Savjeta Evrope sa svim pravima i obavezama koje iz toga proizilaze.

U nastavku su navedeni najrelevantniji crnogorski zakoni i propisi od značaja za proces nedobrovoljnog sticanja zemljišta i raseljavanja:

Tabela 1 Zakoni i propisi koji utiču na proces raseljavanja

Referentni zakon	Ključne karakteristike
Zakoni i propisi od osnovnog značaja za pravo svojine, držanje zemljišta i naknadu	
Zakon o svojinsko-pravnim odnosima (Službeni list Crne Gore br. 019/09)	<ul style="list-style-type: none"> propisuje osnovne odredbe o svojinskim odnosima, uključujući pravo svojine i druga stvarna prava, državinu pokretnih i nepokretnih stvari, kao i način sticanja, prenosa, prestanka i zaštite prava svojine, suvlasništva i zajedničke svojine, pravo na plodove stvari, prava službenosti i slično; definiše da se pravo svojine stiče stvaranjem nove stvari, spajanjem, miješanjem, građenjem na tuđem zemljištu, odvajanjem plodova, održajem, sticanjem od nevlasnika, okupacijom i u drugim slučajevima utvrđenim zakonom.
Zakon o državnom premjeru i katastru nepokretnosti (Službeni list Crne Gore br. 029/07, 032/11, 040/11, 043/15, 037/17 i 017/18)	<ul style="list-style-type: none"> uređuje državni premjer, katastar nepokretnosti i upis prava na nepokretnostima, katastar vodova, osnovnu državnu kartu i topografske karte, premjer državne granice, geodetske radove i druga pitanja od značaja za državni premjer i katastar; uspostavlja katastar nepokretnosti kao jedinstvenu javnu evidenciju; sadrži, između ostalog, podatke o formalnim vlasnicima nepokretnosti i podatke o eksproprijaciji.
Zakon o državnoj imovini (Službeni list Crne Gore br. 021/09 i 040/11)	<ul style="list-style-type: none"> propisuje osnovne odredbe o javnoj svojini i drugim imovinskim pravima države i jedinica lokalne samouprave.
Pravilnik o metodologiji za procjenu vrijednosti imovine (Službeni list Crne Gore br. 064/18)	<ul style="list-style-type: none"> definiše osnovne principe procjene vrijednosti nepokretnosti, uključujući one koji se primjenjuju u postupku eksproprijacije; propisuje da u određenim slučajevima procjene vrijednosti nepokretnosti, kao što je eksproprijacija, određeni dodatni pravni i/ili međunarodni standardi koji treba da se primijene moraju biti precizno navedeni; definiše važne pojmove: vrijeme procjene, pravičnu vrijednost, pravičnu tržišnu vrijednost, tržišnu vrijednost, investicionu vrijednost, tržišnu zakupninu, standard kontinuiranog poslovanja, u procjeni gubitka u slučaju ekonomskog raseljavanja, metodologiju procjene i slično.
Zakoni i propisi od osnovnog značaja za eksproprijaciju, proces raseljavanja i pritužbe lica pogođenih projektom	
Zakon o upravnom postupku (Službeni list Crne Gore br. 056/14, 020/15, 040/16 i 037/17)	<ul style="list-style-type: none"> uređuje pravila i obaveze organa državne uprave, lokalne samouprave, lokalnih organa, ustanova i drugih subjekata koji vrše javna ovlašćenja radi zaštite prava i pravnih interesa fizičkih lica, pravnih lica i drugih stranaka, kao i zaštite javnog interesa, uključujući eksproprijaciju i druge postupke raseljavanja pred organima uprave; definiše da odluke upravnih organa podliježu mogućnosti upravne žalbe, osim ako zakonom nije isključena, kao dio redovnog pravnog mehanizma zaštite koji je dostupan licima pogođenim projektom.

<p>Zakon o upravnom sporu (Službeni list Crne Gore br. 054/16)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • uređuje nadležnost, sastav suda i pravila postupka na osnovu kojih sud odlučuje o zakonitosti upravnog akta i drugih upravnih radnji, radi obezbjeđenja sudske zaštite prava i pravnih interesa fizičkih i pravnih lica i drugih stranaka ugroženih postupcima državnih organa; • definiše da se protiv svih odluka, ili izostanka odluke, organa državne uprave, lokalne samouprave, lokalnih organa, ustanova i drugih subjekata koji vrše javna ovlašćenja može pokrenuti sudski postupak po ovom zakonu, kao dio redovnog pravnog mehanizma zaštite koji je dostupan licima pogođenim projektom.
<p>Zakon o parničnom postupku (Službeni list Republike Crne Gore br. 022/04, 028/05, 076/06, 047/15, 048/15, 051/17, 075/17, 062/18, 034/19 i 042/19)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • definiše osnovna pravila za sve građanske sudske postupke i sporove koji nijesu drugačije uređeni posebnim zakonima, uključujući upravne sporove; • sadrži odredbe o sudskim postupcima u svim imovinskim pitanjima i pitanjima naknade štete, pravu žalbe pred drugostepenim sudom, vanrednim pravnim sredstvima, žalbenoj nadležnosti i postupcima, kao dio redovnog pravnog mehanizma zaštite dostupnog licima pogođenim projektom.
<p>Zakoni i propisi od osnovnog značaja za planiranje i izgradnju, uključujući velike građevinske projekte</p>	
<p>Zakon o planiranju prostora i izgradnji objekata (Službeni list Crne Gore br. 064/17, 044/18, 063/18 i 011/19)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • uređuje sistem prostornog planiranja u Crnoj Gori, način i uslove za izgradnju objekata i druga pitanja od značaja za izgradnju; • uređuje izradu planskih dokumenata koji su u vezi sa velikim građevinskim projektima, kao što su prostorni plan Crne Gore, regionalni i posebni prostorni planovi, što djelimično uključuje procjenu socijalnih i ekoloških uticaja, a koji podliježu reviziji i, ako je potrebno, obavezi razmatranja održivih alternativa u slučajevima ozbiljnih socijalnih ili ekoloških uticaja; • propisuje da postupak izrade i usvajanja prostornih planova podliježe „javnoj raspravi“, što predstavlja oblik javnih konsultacija i mogućnost za zainteresovane strane i lica pogođena projektom da utiču na projekte u ranoj fazi, pri čemu je kroz ovaj zakonom definisan postupak obezbijeden i mehanizam za pritužbe; • uređuje proces izrade konceptualnog i glavnog projekta, uključujući elaborat eksproprijacije kao ključni dokument za postupak eksproprijacije, ali i kao jedini socijalni dokument procjene koji se po zakonu mora pripremiti za projekat; • definiše proces „legalizacije“ objekata izgrađenih bez građevinske dozvole, čime se obezbjeđuje pravni osnov za naknadu vlasnicima neformalno izgrađenih objekata u postupku eksproprijacije i raseljavanja; • propisuje slučajeve uklanjanja neformalno izgrađenog objekta osnovnog stanovanja, kada je lokalna samouprava dužna da domaćinstvu obezbijedi alternativni smještaj.
<p>Zakon o lokalnoj samoupravi (Službeni list Crne Gore br. 002/18 i 034/19)</p>	<ul style="list-style-type: none"> • definiše pravni postupak i lokalne institucionalne aranžmane za prostorno planiranje i izgradnju u projektima od lokalnog javnog interesa; • definiše da su lokalne samouprave odgovorne za utvrđivanje javnog interesa za eksproprijaciju u projektima iz njihove nadležnosti.

Zakoni i propisi od osnovnog značaja za porodične odnose, rodnu ravnopravnost i socijalnu zaštitu	
Porodični zakon (Službeni list Republike Crne Gore br. 001/07 i 053/16)	<ul style="list-style-type: none"> • propisuje individualnu i zajedničku bračnu imovinu supružnika i definiše individualnu imovinu kao imovinu koju je supružnik stekao prije sklapanja braka, kao i imovinu stečenu tokom braka nasljeđem, poklonom ili drugim oblicima sticanja, dok zajedničku bračnu imovinu čini imovina koju supružnici steknu radom tokom trajanja bračne zajednice, kao i prihodi od te imovine; • proglašava ravnopravnost supružnika i zabranjuje svaki oblik diskriminacije.
Zakon o zabrani diskriminacije (Službeni list Crne Gore br. 046/10, 040/11, 018/14 i 042/17)	<ul style="list-style-type: none"> • definiše diskriminaciju kao svako pravljenje razlike ili nejednako postupanje prema licu ili grupi lica, isključivanje, ograničavanje ili davanje prednosti po osnovu rase, boje kože, etničke pripadnosti, društvenog ili etničkog porijekla, pripadnosti manjinskom narodu ili manjinskoj nacionalnoj zajednici, jezika, vjere ili uvjerenja, političkog ili drugog mišljenja, pola, promjene pola, rodnog identiteta, seksualne orijentacije i/ili interseksualnih karakteristika, zdravstvenog stanja, invaliditeta, starosti, imovnog stanja, bračnog ili porodičnog statusa, pripadnosti grupi, političkoj partiji ili drugoj organizaciji, kao i drugih ličnih svojstava; • zabranjuje svaki oblik diskriminacije i propisuje mjere zaštite od diskriminacije za lica ili grupe koje mogu biti izložene takvim oblicima diskriminacije; • obezbjeđuje sigurnost posjeda.
Zakon o socijalnom stanovanju (Službeni list Crne Gore br. 027/13, 001/15, 042/15, 047/15)	<ul style="list-style-type: none"> • proglašava pravo na socijalno stanovanje koje mogu ostvariti fizička lica koja nemaju stan ili drugi stambeni objekat, ili lica čiji stambeni objekti nijesu odgovarajućeg standarda i koja iz prihoda koje ostvaruju ne mogu obezbijediti drugi stambeni objekat; • propisuje da se pravo na socijalno stanovanje ostvaruje tako što država ili lokalna samouprava nude stanove u zakup, dodjeljuju građevinsko zemljište za izgradnju socijalnog stanovanja, obezbjeđuju građevinski materijal za izgradnju novog ili rekonstrukciju postojećeg stambenog objekta, daju subvencije za socijalno stanovanje i odobravaju dugoročne kredite korisnicima socijalnog stanovanja.
Zakon o besplatnoj pravnoj pomoći (Službeni list Crne Gore br. 020/11 i 020/15)	<ul style="list-style-type: none"> • obezbjeđuje pravnu pomoć ranjivim grupama putem sudskih službi, gdje lica mogu dobiti besplatne pravne savjete od ovlašćenih advokata.

2.4 Ekološki i socijalni standard 5 Svjetske banke o sticanju zemljišta, ograničenjima korišćenja zemljišta i nedobrovoljnom raseljavanju

Projekti koje podržava Banka, a koji uključuju sticanje zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i nedobrovoljno raseljavanje, podliježu Standardu ESS5. Relevantnost Standarda ESS5 utvrđuje se tokom postupka dužne pažnje i ekološke i socijalne procjene opisane u Standardu ESS1.

Ovaj standard opisuje procedure i instrumente za ublažavanje negativnih ekonomskih i socijalnih posljedica koje mogu nastati. Standard ESS5² relevantan je u svim slučajevima kada sticanje zemljišta ili ograničenja korišćenja zemljišta mogu uzrokovati fizičko raseljavanje, kao što su preseljenje, gubitak stambenog zemljišta ili gubitak skloništa, ekonomsko raseljavanje, kao što su gubitak zemljišta, imovine ili pristupa imovini koji dovode do gubitka izvora prihoda ili drugih sredstava za život, ili oboje.

Standard ESS5 primjenjuje se na:

- prava na zemljištu ili prava korišćenja zemljišta stečena ili ograničena putem eksproprijacije ili drugih prinudnih postupaka u skladu sa nacionalnim zakonodavstvom;
- prava na zemljištu ili prava korišćenja zemljišta stečena ili ograničena putem sporazumnih nagodbi sa vlasnicima imovine ili licima koja imaju zakonska prava na zemljište, ako bi neuspjeh u postizanju sporazuma doveo do eksproprijacije ili drugih prinudnih postupaka;
- ograničenja korišćenja zemljišta i pristupa prirodnim resursima koja uzrokuju da zajednica ili grupe unutar zajednice izgube pristup korišćenju resursa na kojima imaju tradicionalna ili običajna prava posjeda, ili prepoznatljiva prava korišćenja. To može uključivati situacije u kojima se, u vezi sa projektom, uspostavljaju zakonom zaštićena područja, šume, područja biodiverziteta ili tampon zone;
- preseljenje lica bez formalnih, tradicionalnih ili prepoznatljivih prava korišćenja, koja su zauzimala ili koristila zemljište prije projektom definisanog krajnjeg datuma;
- raseljavanje lica kao rezultat projektnih uticaja koji njihovo zemljište čine neupotrebljivim ili nepristupačnim;
- ograničenja pristupa zemljištu ili korišćenju drugih resursa, uključujući zajedničku imovinu i prirodne resurse, kao što su morski i vodeni resursi, drvni i nedrvni šumski proizvodi, slatka voda, ljekovite biljke, lovišta i područja za ispašu i obradu.

Opšti ciljevi Standarda ESS5 su sljedeći:

- izbjeći nedobrovoljno raseljavanje ili, kada je ono neizbježno, svesti ga na najmanju moguću mjeru razmatranjem alternativnih rješenja u dizajnu projekta;
- izbjeći prinudno iseljenje;
- ublažiti neizbježne negativne socijalne i ekonomske uticaje koji proizlaze iz sticanja zemljišta ili ograničenja korišćenja zemljišta tako što će se:
 - (a) blagovremeno obezbijediti naknada za gubitak imovine po trošku pune zamjene; i
 - (b) pomoći raseljenim licima u njihovim nastojanjima da poboljšaju ili najmanje obnove svoja sredstva za život i životni standard, u realnim terminima, na nivoe prije raseljavanja ili na nivoe koji su postojali prije početka implementacije projekta, zavisno od toga koji je viši;

- unaprijediti uslove života siromašnih ili ranjivih lica koja su fizički raseljena, obezbjeđivanjem adekvatnog stanovanja, pristupa uslugama i objektima, kao i sigurnosti posjeda;
- osmisliti i sprovesti aktivnosti raseljavanja kao održive razvojne programe, uz obezbjeđivanje dovoljnih investicionih resursa kako bi raseljena lica mogla direktno imati koristi od projekta, u mjeri u kojoj priroda projekta to opravdava;
- obezbijediti da aktivnosti raseljavanja budu planirane i sprovedene uz odgovarajuće objavljivanje informacija, smislene konsultacije i informisano učešće pogođenih lica.

2.5 Analiza razlika

Uopšteno gledano, gore opisano zakonodavstvo Crne Gore je u velikoj mjeri usklađeno sa zahtjevima Standarda ESS5. Glavne razlike između lokalnog zakonodavstva i zahtjeva Svjetske banke, kao i rješenja predviđena ovim RPF-om, prikazana su u tabeli u nastavku. Imajući u vidu stepen usklađenosti, zaključuje se da se usaglašavanje u oblastima u kojima nacionalno pravo zaostaje može postići u fazi pregovora, kako sa formalnim tako i sa neformalnim vlasnicima i korisnicima, što je zakonodavstvom dozvoljeno, kako bi se izbjegla formalna eksproprijacija. Najizraženije razlike odnose se na umanjenje tržišne vrijednosti zemljišta. To se dešava u slučajevima kada se ekspropriše samo dio ukupne površine, a vrijednost preostalog dijela zemljišta je povećana usljed ulaganja realizovanih kroz projekat, odnosno tzv. kapitalizovana vrijednost. Odbici po osnovu amortizacije, kao ni neformalni korisnici, zauzimaoci i nagodbe u značenju koje im daje Standard ESS5, nijesu prepoznati slovom zakona, iako se u praksi lica bez formalnog prava na stambene objekte u nacionalnom sistemu priznaju kao podobna lica, rukovodeći se Zakonom o adekvatnom stanovanju i odlukama Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu. Ne postoje zahtjevi za projekat-specifičan mehanizam za pritužbe, socio-ekonomska anketa ili procjena sprovodi se od slučaja do slučaja nakon uočene ranjivosti, dok se rodna pitanja, osim u odnosu na bračne supružnike, ne uzimaju u obzir, a proces konsultacija obično započinje tek nakon što formalna eksproprijacija otpočne. Pomoć ranjivim licima ili grupama nije unaprijed obavezna kroz ciljane dodatne mjere, iako socio-ekonomske karakteristike vlasnika ili pogođenog lica i članova njegovog ili njenog domaćinstva mogu biti uzete u obzir pri utvrđivanju iznosa naknade i drugih koristi. Analiza zaključuje da tekst zakona nudi rješenja za većinu uočenih nedostataka, ali da ih je potrebno primijeniti ranije, a ne kasnije, u ukupnom procesu eksproprijacije. Tamo gdje se nedostaci ne mogu prevazići samo promjenom momenta njihovog aktiviranja, predviđene su dodatne mjere ublažavanja.

Tabela u nastavku daje pregled konkretnih razlika između nacionalnog zakonodavstva o sticanju zemljišta i Standarda ESS5, zajedno sa preporukama za otklanjanje i/ili ublažavanje tih razlika radi usklađivanja sa zahtjevima Standarda ESS5.

Tabela 2 Analiza razlika

Predmet	Zakon o eksproprijaciji	Standard ESS5 Svjetske banke	Nedostaci i mjere za njihovo prevazilaženje
Instrumenti raseljavanja, popis i procjena socijalnih uticaja	Elaborat eksproprijacije, kao inventar i plan pogođenog zemljišta i objekata, identifikovan po katastarskim parcelama i sa spiskom formalnih vlasnika, obavezan je i	Plan raseljavanja priprema se srazmjerno rizicima i uticajima povezanim sa podprojektima. Kada priroda ili obim sticanja zemljišta ili ograničenja	Biće izrađen RPF, odnosno ovaj dokument, nakon čega će, po potrebi, biti izrađeni RAP-ovi ukoliko se identifikuju uticaji koji proizlaze iz sticanja zemljišta.

Predmet	Zakon o eksproprijaciji	Standard ESS5 Svjetske banke	Nedostaci i mjere za njihovo prevazilaženje
	predstavlja dio svakog tehničkog projekta. Ovaj elaborat ne uključuje socio-ekonomske početne uslove. Sadrži popis lica pogođenih projektom i pogođene nepokretne imovine. Socio-ekonomska procjena sprovodi se kasnije, od slučaja do slučaja.	korišćenja zemljišta nijesu poznati, priprema se RPF. Popis i socio-ekonomska anketa moraju se sprovesti kako bi se identifikovala lica pogođena projektom, njihove demografske i socio-ekonomske karakteristike, inventar pogođene imovine, obim gubitaka i raseljavanja, informacije o ranjivim grupama i druga istraživanja koja Banka može smatrati relevantnim.	
Izbjegavanje i minimizacija nedobrovoljnog raseljavanja	Zakon ne zahtijeva izričito izbjegavanje nedobrovoljnog raseljavanja. Međutim, u praksi se eksproprijacija i raseljavanje izbjegavaju ili minimiziraju tokom projektovanja, radi smanjenja troškova. Pored toga, zakon omogućava korisniku eksproprijacije da sa vlasnicima imovine postigne sporazumno rješenje o iznosu i vrsti naknade do trenutka kada rješenje o eksproprijaciji postane pravosnažno. U tom slučaju, postupak eksproprijacije se obustavlja.	Nedobrovoljno raseljavanje treba izbjegavati kada je to moguće ili ga svesti na najmanju moguću mjeru razmatranjem svih održivih alternativnih rješenja u dizajnu projekta. Zajmoprimac će razmotriti održive alternative u dizajnu projekta kako bi izbjegao ili barem umanjio raseljavanje.	Uložiće se maksimalni naponi da se sa licima pogođenim projektom zaključe sporazumne nagodbe kako bi se izbjegla eksproprijacija, a takvi naponi biće dokumentovani, kako je definisano u poglavlju „Ključni principi“ ovog RPF-a.
Uključivanje zajednice	Uključivanje je ograničeno na formalne nosioce prava, uključujući one sa priznatim pravima, i ne postoje zahtjevi za javne konsultacije.	Potrebno je sprovesti smislene konsultacije sa pogođenim licima i zajednicama, lokalnim vlastima i drugim zainteresovanim stranama tokom pripreme i sprovođenja instrumenata raseljavanja i tokom svih faza Projekta.	Dokumenta će biti objavljena u skladu sa standardima objavljivanja za projekat i sprovođenje se javne konsultacije sa licima pogođenim projektom o ovom RPF-u i odgovarajućim RAP-ovima. Podstićaće se davanje komentara i njihovo uključivanje. RPF i RAP-ovi ostaće

Predmet	Zakon o eksproprijaciji	Standard ESS5 Svjetske banke	Nedostaci i mjere za njihovo prevazilaženje
Krajnji datum za podobnost i popis	Krajnji datum je utvrđen za formalne vlasnike, ali se ne zahtijeva obavještanje u čitavom projektnom području.	Po pravilu, krajnji datum je datum početka popisa, ali može biti i datum definisanja projektnog područja prije popisa, pod uslovom da je obezbijeđeno djelotvorno javno objavljivanje informacija o definisanom području, kao i sistematsko i kontinuirano informisanje nakon definisanja, radi sprečavanja daljeg priliva stanovništva.	javno dostupni tokom cijelog trajanja Projekta. Krajnji datum će biti datum početka popisa. Taj datum će javno objaviti korisnik eksproprijacije na svojoj zvaničnoj internet stranici, u lokalnim novinama, na oglasnim tablama lokalnih samouprava i na mjestima koja zajednica često koristi, uz informaciju za opštu javnost, vlasnike i korisnike o krajnjem datumu i kontakt osobama kojima se mogu obratiti radi dodatnih informacija. Ove informacije će sadržati upozorenje da lica koja se nasele u projektnom području nakon krajnjeg datuma mogu biti uklonjena bez prava na naknadu.
Podobnost za naknadu	Zakon o eksproprijaciji priznaje samo formalne nosioce prava i nosioce prava priznatih po nacionalnom zakonodavstvu, odnosno faktičke vlasnike. Na osnovu prava na adekvatno stanovanje, lica bez formalnog prava na imovinu koju zauzimaju i koriste, naročito u vezi sa stambenim objektima, imaju pravo na naknadu.	Pored formalnih vlasnika, Standard ESS5 priznaje i lica koja nemaju prepoznatljivo zakonsko pravo ili zahtjev na zemljište koje zauzimaju na krajnji datum kao podobna za pomoć pri preseljenju, rehabilitaciji i naknadu za gubitak imovine koja nije zemljište, po vrijednosti zamjene.	Naknada i pomoć licima pogođenim projektom bez pravnog prava ili zahtjeva biće obezbijeđene u skladu sa principima i pravima utvrđenim matricom prava iz ovog RPF-a, ukoliko su bila prisutna u pogođenom području na krajnji datum. Biće sproveden popis imovine i procjena vrijednosti njihove pogođene imovine, a sve mjere će biti evidentirane u internim periodičnim izvještajima o napretku Projekta. U praksi ne postoje nedostaci kada je riječ o licima bez formalnih prava, naročito

Predmet	Zakon o eksproprijaciji	Standard ESS5 Svjetske banke	Nedostaci i mjere za njihovo prevazilaženje
			u slučajevima fizičkog raseljavanja iz objekata izgrađenih bez građevinske dozvole. Ministarstvo kapitalnih investicija je potvrdilo da se njegova praksa zasniva na pravu na adekvatno stanovanje i novijoj odluci Evropskog suda za ljudska prava u Strazburu.
Metodologija procjene naknade za imovinu vezanu za zemljište	Naknada za gubitak imovine i drugih dobara treba da bude najmanje jednaka tržišnoj cijeni. Naknada se umanjuje za amortizaciju, uključujući kapitalizovanu vrijednost. Registracione takse i porezi na prenos nijesu posebno pomenuti.	Naknada mora biti jednaka punom trošku zamjene, bez amortizacije.	Naknada i pomoć licima pogođenim projektom biće jednaka punom trošku zamjene, kako je predviđeno matricom prava iz ovog RPF-a.
Eskrou računi	Korisnik eksproprijacije dužan je da položi procijenjena sredstva za isplatu naknade kod Ministarstva finansija prije početka eksproprijacije.	Ako postoje značajne poteškoće u vezi sa isplatom naknade određenim pogođenim licima, izuzetno i uz prethodnu saglasnost Banke, PIU može položiti naknadu, uz nepredviđene troškove, na kamatonosni eskrou račun ili drugi depozitni račun.	Sredstva za naknadu, kako ih zahtijeva ovaj RPF, uključujući nepredviđene troškove, koja se polažu kod Ministarstva finansija, biće blagovremeno stavljena na raspolaganje podobnim licima kada se pitanja riješe. Eskrou računi će predstavljati izuzetak; nijesu namijenjeni da se rutinski koriste radi odlaganja rješavanja uobičajenih komplikacija u sprovođenju plana raseljavanja. Neće biti korišćeni osim ako Ministarstvo kapitalnih investicija pokaže da je iscrpjelo sve druge razumne napore da riješi sporove u vezi sa naknadom.

Predmet	Zakon o eksproprijaciji	Standard ESS5 Svjetske banke	Nedostaci i mjere za njihovo prevazilaženje
<p>Stupanje u posjed zemljišta i povezane imovine</p>	<p>Ekspropriano zemljište i povezana imovina mogu se preuzeti kada rješenje o eksproprijaciji postane izvršno i kada je naknada ili zamjenska imovina obezbijedena, ili u slučajevima kada je vlasnik odbio da primi naknadu. Izuzetno, u hitnim slučajevima posjed se može preuzeti i prije nego što rješenje postane pravosnažno. U tom slučaju lice pogođeno projektom može tražiti da se vrijednost imovine utvrdi ili u trenutku preuzimanja posjeda ili u trenutku postizanja sporazuma o naknadi.</p>	<p>Pravilo je da se posjed nad imovinom preuzima tek nakon pune isplate naknade. U određenim slučajevima mogu postojati značajne poteškoće u vezi sa isplatom naknade određenim pogođenim licima, na primjer kada ponovljeni pokušaji da se kontaktiraju odsutni vlasnici nijesu uspješni, kada su lica pogođena projektom odbila ponuđenu naknadu u skladu sa odobrenim planom, ili kada su suprotstavljeni zahtjevi za vlasništvo nad zemljištem ili imovinom predmet dugotrajnih sudskih postupaka. U takvim slučajevima Zajmoprimcu se može dozvoliti da preuzme imovinu, ali samo uz prethodnu saglasnost Svjetske banke i nakon što pokaže da su odgovarajuća sredstva položena na eskrou račun.</p>	<p>Zemljište i povezana imovina mogu se preuzeti nakon isplate naknade ili nakon što je slučaj upućen žalbenom organu ili je ponuda naknade odbijena, ali samo nakon polaganja sredstava u depozitni račun kod Ministarstva finansija u iznosu koji odgovara procijenjenoj vrijednosti, u slučaju kada vlasnik osporava ponuđeni iznos naknade.</p>
<p>Rodni aspekti</p>	<p>Muškarci i žene su jednaki pred zakonom Republike Crne Gore, uključujući pravo na držanje vlasničkih listova.</p>	<p>Perspektive žena moraju se pribaviti kroz konsultacije i njihovi interesi uzeti u obzir u svim aspektima. Dokumentacija o vlasništvu ili korišćenju i naknada treba, gdje god je moguće, da glasi na ime oba supružnika, a druga pomoć pri raseljavanju, kao što su obuke, pristup kreditima i mogućnosti zaposlenja, treba da budu jednako dostupne ženama i prilagođene njihovim potrebama.</p>	<p>Naročito u pojedinim ruralnim područjima, učešće žena u konsultacijama može biti ograničeno. Po potrebi mogu se organizovati posebne konsultacije samo za žene. Dokumentacija o vlasništvu ili korišćenju i naknadi treba da glasi na ime oba supružnika, a druga pomoć pri raseljavanju, kao što su obuke, pristup kreditima i mogućnosti zaposlenja, treba da budu jednako</p>

Predmet	Zakon o eksproprijaciji	Standard ESS5 Svjetske banke	Nedostaci i mjere za njihovo prevazilaženje
Mehanizam za pritužbe	Projekat-specifičan mehanizam za pritužbe nije obavezan.	Zajmoprimac će obezbijediti da projekat ima uspostavljen mehanizam za pritužbe, u skladu sa Standardom ESS10, što je ranije moguće tokom razvoja projekta, radi blagovremenog rješavanja konkretnih pitanja u vezi sa naknadom, preseljenjem ili obnovom sredstava za život koja pokreću raseljena lica ili druga lica.	dostupne ženama i prilagođene njihovim potrebama. Jedinica za implementaciju projekta uspostaviće mehanizam za pritužbe na nivou Projekta, kako je opisano u ovom RPF-u, srazmjerno rizicima i negativnim uticajima Projekta. Biće uspostavljene odgovarajuće, pristupačne, besplatne i dostupne procedure za rješavanje zabrinutosti i pritužbi; takav mehanizam treba da uzme u obzir raspoloživost sudskih pravnih lijekova i mehanizama rješavanja sporova na nivou zajednice i tradicionalnih mehanizama.
Praćenje i evaluacija	Ne postoje posebne procedure praćenja osim proceduralnog, administrativnog i institucionalnog nadzora.	Zajmoprimac će uspostaviti procedure za praćenje i evaluaciju sprovođenja plana i preduzimaće korektivne mjere po potrebi tokom implementacije radi ostvarivanja ciljeva Standarda ESS. Obim aktivnosti praćenja biće srazmjeran rizicima i uticajima projekta. Za sve projekte sa značajnim uticajima nedobrovoljnog raseljavanja, Zajmoprimac će angažovati kvalifikovane stručnjake za raseljavanje radi praćenja sprovođenja planova raseljavanja, osmišljavanja korektivnih mjera po potrebi, davanja savjeta o usklađenosti sa Standardom ESS i izrade	Jedinica za implementaciju projekta biće odgovorna za praćenje u skladu sa zahtjevima Standarda ESS, ovog RPF-a i svih naknadnih RAP-ova. Sve mjere praćenja i evaluacije moraju biti dokazive i dokumentovane na zadovoljstvo Svjetske banke i biće evidentirane u internim periodičnim izvještajima o napretku Projekta. Pogođena lica će biti konsultovana tokom procesa praćenja, kako je opisano u Poglavlju 7.

Predmet	Zakon o eksproprijaciji	Standard ESS5 Svjetske banke	Nedostaci i mjere za njihovo prevazilaženje
		periodičnih izvještaja o praćenju.	

3 Strategije raseljavanja primjenjive na projekat

3.1 Ključni principi

Ministarstvo kapitalnih investicija usvojilo je sljedeće principe koji će usmjeravati svako sticanje zemljišta i nedobrovoljno raseljavanje u okviru Projekta:

- ulagaće se naponi u razmatranje alternativa kako bi se izbjeglo ili makar umanjilo fizičko i ekonomsko raseljavanje;
- detaljni RAP-ovi biće izrađeni u skladu sa zahtjevima ovog RPF-a. Izrada RAP-ova uključivaće socio-ekonomsku anketu i popis koji će identifikovati i formalne i neformalne korisnike zemljišta ili imovine, kao i ranjiva lica i domaćinstva;
- ranjivim licima pogođenim sticanjem zemljišta biće pružena pomoć na osnovu njihovih specifičnih potreba koje će biti identifikovane;
- uložiće se naponi da se identifikuju vlasnici i korisnici pogođenog zemljišta, dok će, u izuzetnim slučajevima kada takve mjere ne daju rezultate, biti imenovani privremeni zastupnici odsutnih lica radi zaštite njihovih interesa;
- podobnost će biti utvrđivana u skladu sa Poglavljem 3.6;
- naknada za svu pogođenu imovinu biće obezbijedena po punom trošku zamjene, bez obzira na to da li je formalno registrovana ili ne;
- u slučaju fizičkog raseljavanja, naknada će biti isplaćena prije stupanja u posjed stečene imovine; u slučajevima kada se stiče samo zemljište, po pravilu će naknada biti obezbijedena kada rješenja o eksproprijaciji postanu pravosnažna i prije ulaska na zemljište i bilo kakvih građevinskih radova, dok izuzetak može postojati samo ako pogođenog vlasnika nije moguće identifikovati, kontaktirati ili ako traži veći iznos naknade putem žalbe Ministarstvu finansija. U tim slučajevima, naknada će biti izvršena nakon što se svi pravni postupci okončaju u skladu sa zakonom;
- naknada i pomoć biće obezbijedene podjednako muškarcima i ženama;
- biće uspostavljen, vođen i održavan mehanizam za pritužbe tokom cijelog trajanja projekta;
- sprovođenje ovog RPF-a i svih naknadnih RAP-ova redovno će se pratiti, uključujući i završni izvještaj o raseljavanju. Implementaciju RAP-a i njene rezultate pratiće i ocjenjivati Jedinica za implementaciju projekta, a sve mjere moraju biti dokazive i dokumentovane na zadovoljstvo Svjetske banke i evidentirane u obavezama izvještavanja definisanim Planom ekoloških i socijalnih obaveza.

3.2 Krajnji datum (Cut-off date)

Radi sprečavanja špekulacija zemljištem i imovinom, priliva stanovništva i uzurpacije projektnog područja, ovaj RPF utvrđuje da je dan početka popisa ujedno i krajnji datum Projekta. Lica koja zauzmu projektno područje nakon krajnjeg datuma nemaju pravo na naknadu niti na bilo koji drugi oblik pomoći u vezi sa raseljavanjem. Isto tako, nepokretna imovina, kao što su izgrađeni objekti, usjevi, voćke i šumske površine, nastala nakon krajnjeg datuma, neće biti predmet naknade.

Moratorijumsko obavještenje kojim se najavljuje krajnji datum biće objavljeno. U informaciji će biti navedeno da lica koja se nasele u projektnom području nakon krajnjeg datuma mogu biti predmet uklanjanja bez prava na naknadu. Pored toga, na početku popisa, svako pojedinačno popisano lice biće obaviješteno o datumu moratorijuma i odgovarajućim posljedicama započinjanja aktivnosti nakon datuma početka popisa.

Svako pitanje, zabrinutost ili zahtjev za pojašnjenje u vezi sa efektima i posljedicama krajnjeg datuma upućuje se projektnom Mehanizmu za pritužbe, putem kanala određenih u Poglavlju 7.

3.3 Popis i socio-ekonomsko istraživanje

Popis i inventar imovine biće izrađeni radi identifikovanja podobnih lica pogođenih projektom, kategorija uticaja i posljedica koje su neposredno izazvane implementacijom Projekta.

Podaci iz popisa moraju biti podržani i ukršteni sa sljedećim informacijama:

- spisak i karta pogođenih zemljišnih parcela, sa prikazom ukupne pogođene površine, registarskih brojeva, vrste zemljišta, kao što su poljoprivredno, građevinsko ili industrijsko, i trenutnog korišćenja zemljišta, kao što su pašnjak, livada, šuma, voćnjak i slično;
- spisak i karta glavnih objekata koji se nalaze na svakoj zemljišnoj parceli, njihova namjena, odnosno stambena ili poslovna, površina i pravni status, da li su formalni, odnosno registrovani i sa građevinskom dozvolom, ili neformalni, odnosno neregistrovani i bez građevinske dozvole.

Važno je napomenuti da je gornji spisak samo indikativan i da navodi primjere mogućih kategorizacija zemljišta, objekata i pogođenih lica u okviru popisa.

Ministarstvo kapitalnih investicija će, preko svoje Jedinice za implementaciju projekta, sprovesti socio-ekonomsku anketu o licima pogođenim Projektom, uključujući sva lica pogođena uticajima koji proizlaze iz raseljavanja, ograničenja korišćenja zemljišta i javnih sadržaja. Cilj socio-ekonomske procjene početnog stanja jeste da pruži realističnu sliku socio-ekonomskih uslova svih pogođenih lica, domaćinstava i poslovnih subjekata. Prikupljeni podaci moraju biti upotrebljivi za identifikovanje uticaja i osmišljavanje odgovarajućih mjera ublažavanja. Primarna svrha socio-ekonomske ankete jeste da se stekne razumijevanje životnog standarda pogođenih lica i domaćinstava, njihovih izvora prihoda i pristupa uslugama i infrastrukturi. Ankete treba da budu dizajnirane za konkretan projekat od strane socijalnog stručnjaka sa iskustvom u osmišljavanju i sprovođenju takvih anketa, po mogućnosti za potrebe raseljavanja. Po potrebi će se koristiti različiti obrasci anketa za različite ciljne grupe, na primjer za domaćinstva koja će biti fizički preseljena i za poslovne subjekte, kao i za ruralna i urbana područja. Ankete će uključivati i dio za komentare kako bi anketari mogli zabilježiti zapažanja o pitanjima koja nijesu obuhvaćena obrascem, a mogu biti od značaja za planiranje raseljavanja. Obrasci anketa biće prethodno testirani i pomoći će u unapređenju samog obrasca i trajanja ankete. Rezultati ankete biće predstavljani u planu raseljavanja odnosno planu obnove sredstava za život i pokazaće zašto i na koji način su određene mjere ublažavanja osmišljene. Anketa takođe dopunjava podatke iz popisa. Podaci prikupljeni kroz anketu služe i kao osnova za praćenje uticaja i ocjenu postignutog napretka u obnovi životnog standarda i sredstava za život tokom i

nakon implementacije raseljavanja. Upoređivanje podataka prikupljenih nakon raseljavanja kroz praćenje sa početnim podacima prikupljenim socio-ekonomskom anketom pružiće informacije o tome da li su sredstva za život i životni standard poboljšani, pogoršani ili ostali isti.

Procjena će identifikovati uticaje u okviru društvenog konteksta Projekta i potrebe i prava pogođenih lica, te razviti odgovarajuće aktivnosti radi minimizacije i ublažavanja uticaja raseljavanja.

Radi usklađenosti sa zaštitom ličnih podataka predviđenom Zakonom o zaštiti podataka o ličnosti Crne Gore (Službeni list Crne Gore br. 079/08, 070/09, 044/12 i 022/17), sve detaljne Excel datoteke koje sadrže pojedinačne informacije čuvaće se kao zasebna datoteka u bazi podataka Jedinice za implementaciju projekta Ministarstva kapitalnih investicija, dostupna samo na zahtjev uz opravdan interes, i neće biti javno objavljivane.

3.4 Ranjive grupe i pojedinci

U ovom trenutku nije bilo moguće sprovesti čak ni preliminarnu procjenu ranjivosti kako bi se identifikovala ranjivost u specifičnom kontekstu raseljavanja izazvanog projektom i širem okruženju. Međutim, nacionalni početni uslovi i iskustva iz nedavnih sličnih projekata omogućili su identifikaciju sljedećih pokretača ranjivosti:

(i) ograničen pristup informacijama zbog starosti, fizičkih invaliditeta i mjesta stanovanja, što može obuhvatiti starija domaćinstva, nepismena lica, lica koja žive u udaljenim područjima i lica sa nižim nivoom obrazovanja; moguće mjere ublažavanja uključuju dodatno i individualno savjetovanje, kao i dijeljenje informacija putem lokalnih predstavnika, odnosno mjesnih zajednica;

(ii) neformalni vlasnici ili zauzimaoci stambenih objekata.

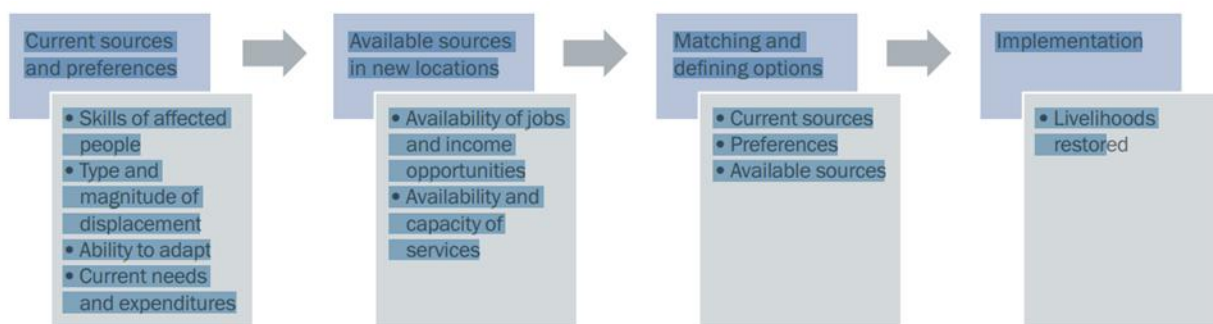
Procjena ranjivosti biće sastavni dio socio-ekonomske ankete. Rezultati će omogućiti da se osmisli dodatna pomoć i podrška prilagođena konkretnim oblicima ranjivosti.

3.5 Mjere za obnovu sredstava za život

Mjere za obnovu sredstava za život sprovode se kako bi se obezbijedilo da pogođena lica obnove ili, ako je moguće, unaprijede svoje standarde života, sredstva za život i aktivnosti zapošljavanja koje su imali prije projekta. Od presudnog je značaja da početna socio-ekonomska istraživanja u potpunosti obuhvate i standard života i sve vrste sredstava za život, novčane i nenovčane, od kojih raseljeno lice, domaćinstvo ili poslovni subjekt zavisi. Međutim, pojedini oblici sredstava za život možda neće biti prijavljeni tokom ankete, kao što su oni koji su neformalni ili nezakoniti. Obnova sredstava za život mora biti koordinisana sa fizičkim preseljenjem i uzeta u obzir pri izboru lokacija za preseljenje. Rješenja za obnovu i unapređenje sredstava za život moraju biti primjerena lokalnom kontekstu i okolnostima. Ministarstvo kapitalnih investicija će razmotriti raspoložive opcije i mogućnosti za obnovu sredstava za život tamo gdje pogođena lica već žive, ili u blizini tih lokacija, i to uzeti u obzir u procesu odlučivanja. Biće sprovedene konsultacije sa relevantnim zainteresovanim stranama, naročito sa pružaocima usluga i poslovnim subjektima aktivnim na tim područjima, kao što su službe za zapošljavanje, lokalni privredni subjekti, agencije koje pružaju obrazovanje i/ili obuke, mikro-krediti i slično. Biće uspostavljeni aranžmani kako bi lica pogođena projektom imala prioritet pri pristupu radnim mjestima koje projekat stvara, i tokom faze izgradnje i, gdje je moguće, tokom faze rada.

Cilj projekta biće da omogući ljudima da nastave sa istim aktivnostima kao i prije raseljavanja, na istim ili obližnjim lokacijama, putem adekvatne naknade i dodatne podrške.

Slika u nastavku prikazuje korake i faktore za definisanje opcija za obnovu sredstava za život.

Slika 6 Koraci i faktori za definisanje opcija za obnovu sredstava za život

3.6 Kriterijumi podobnosti

Svako lice pogođeno sticanjem zemljišta povezanim sa Projektom ili ograničenjima korišćenja zemljišta, fizičkim raseljavanjem (preseljenje, gubitak stambenog zemljišta ili gubitak skloništa), ekonomskim raseljavanjem (gubitak zemljišta, imovine ili pristupa imovini, što dovodi do gubitka izvora prihoda ili drugih sredstava za život), ili i jednim i drugim, ima pravo da primi naknadu ili rehabilitacione beneficije. Utvrđivanje podobnosti zasniva se na Popisu i inventaru sve imovine pogođene Projektom, kako bi se omogućila puna naknada u skladu sa Matricom prava. Lica pogođena projektom identifikovana prije krajnjeg datuma imaće pravo na naknadu, u skladu sa principima naknade utvrđenim ovim RPF-om.

Podobna lica pogođena projektom obuhvataju sljedeće kategorije:

- lica pogođena projektom sa formalnim pravom svojine na zemljištu, koja gube cijelo ili dio svog zemljišta;
- lica pogođena projektom sa formalnim pravom svojine, koja imaju nepokretnu imovinu sa ili bez građevinskih dozvola na zemljištu koje će biti eksproprisano;
- lica pogođena projektom sa formalnim pravom svojine nad poslovnim subjektima koji su pogođeni gubitkom cijelog ili dijela zemljišta na kojem se nalaze;
- lica pogođena projektom sa formalnim pravom svojine nad objektima za stočarstvo i poljoprivrednim prerađivačkim djelatnostima, koja su pogođena gubitkom cijelog ili dijela zemljišta na kojem se zasnivaju;
- lica pogođena projektom sa formalnim pravom zakupa na privatnom ili javnom zemljištu;
- lica pogođena projektom sa formalnim pravom na zemljištu koje će biti potrebno privremeno tokom izgradnje;
- lica pogođena projektom bez formalnog prava na pogođenom zemljištu ili poslovnom subjektu, ali čija sredstva za život direktno zavise od pogođenog zemljišta ili poslovanja, na primjer ona koja rade na pogođenom poljoprivrednom zemljištu ili rade u pogođenim poslovnim subjektima;
- lica pogođena projektom bez formalnog prava svojine ili korišćenja, ali koja su uspostavila korišćenje javnog ili privatnog zemljišta ulaganjem u nepokretne objekte, usjeve, šume, drveće, voćke, vinograde, uzimajući u obzir starost usjeva i vrijeme potrebno da se oni ponovo proizvedu;

- lica pogođena projektom bez ikakvog formalnog ili prepoznatljivog pravnog prava na imovinu koju zauzimaju prije krajnjeg datuma; i
- svi pogođeni objekti zajednice takođe će biti rekonstruisani ili će biti pružena neophodna podrška.

3.7 Matrica prava

Prava za različite kategorije uticaja i lica pogođenih projektom biće utvrđena u skladu sa Matricom prava koja je usvojena ovim RPF-om. Kao opšte pravilo, u slučaju:

- **fizičkog raseljavanja**, licima pogođenim projektom biće ponuđene opcije među izvodljivim rješenjima preseljenja, uključujući adekvatno zamjensko stanovanje ili novčanu naknadu po trošku pune zamjene, i biće im pružena pomoć pri preseljenju prilagođena potrebama svake grupe raseljenih lica i odgovarajuća njihovom gubitku imovine;
- **u svim slučajevima ekonomskog raseljavanja**, kada podprojekti utiču na sredstva za život ili ostvarivanje prihoda, biće osmišljene mjere koje će omogućiti pogođenim licima da unaprijede ili najmanje obnove svoje prihode ili sredstva za život.

Ukupni okvir prava, podobnosti za naknadu i metoda procjene naknade za sticanje zemljišta i raseljavanje prema ovom RPF-u sažet je u Tabeli 2 u nastavku. Ukoliko do uticaja uopšte dođe, očekuju se samo uticaji od trajnog gubitka građevinskog, poljoprivrednog, šumskog zemljišta i/ili pašnjaka. Međutim, imajući u vidu okvirni pristup, u ovaj RPF uključena je šira matrica.

Tabela 3 Matrica prava

Vrsta gubitka	Lice sa pravima	Politika naknade
EKONOMSKO RASELJAVANJE		
Zemljište		
Trajni gubitak građevinskog, poljoprivrednog, šumskog zemljišta i/ili pašnjaka, bez obzira na stepen gubitka (da li je djelimičan ili potpun)	Vlasnik sa formalnim pravom svojine, uključujući vlasnika sa zakonski prepoznatljivim zahtjevom	Novčana naknada po punom trošku zamjene, ili zamjensko zemljište sličnog kvaliteta, veličine i lokacije. Pružanje informacija o sticanju zemljišta najmanje šest mjeseci prije ulaska na zemljište, kako bi se licu koje zemljište koristi po osnovu zakupa omogućilo da pronađe alternativnu opciju i napusti zemljište pogođeno projektom.
	Formalni korisnik, odnosno zakupac zemljišta koji obrađuje poljoprivredno zemljište na osnovu ugovora	Obavještenje o sticanju najmanje tri mjeseca prije ulaska na zemljište, kako bi se zakupcu omogućilo da pronađe drugo zemljište za zakup.
	Neformalni korisnik zemljišta, odnosno korisnici poljoprivrednog zemljišta čija su sredstva za život zasnovana na zemljištu	Pomoć u identifikovanju zamjenskog zemljišta ili resursa za korišćenje, prije ulaska na zemljište. Pružanje informacija o sticanju zemljišta najmanje šest mjeseci prije ulaska na zemljište kako bi se licu koje neformalno koristi zemljište omogućilo da pronađe alternativnu opciju i napusti zemljište pogođeno projektom.

Vrsta gubitka	Lice sa pravima	Politika naknade
Poljoprivredno, šumsko zemljište i/ili pašnjaci koji postaju ekonomski neodrživi	Vlasnici imovine ili korisnici javnog/državnog građevinskog zemljišta	U slučaju da preostali dio zemljišta nije održiv, pri čemu će održivost zemljišta biti procjenjivana od slučaja do slučaja od strane nezavisnog stručnjaka i uzimaće u obzir ekonomske pokazatelje, bezbjednost i pristupačnost za ljudsku upotrebu ili korišćenje, takvo zemljište može biti ekspropisano na zahtjev lica pogođenog projektom i naknađeno prema vrsti imovine. Svako identifikovano ekonomski neodrživo „siročje zemljište“ takođe će biti pribavljeno, ako to zahtijeva vlasnik i ako ovlašćeni procjenitelji utvrde da je neodrživo.
BILJKE I OBJEKTI NA POLJOPRIVREDNOM ZEMLJIŠTU (osim kuća)		
Gubitak jednogodišnjih usjeva koji nijesu mogli biti ubrani prije preuzimanja zemljišta	Vlasnici usjeva, formalni ili neformalni	Berba usjeva, ili novčana naknada po trošku zamjene. Gubitak jednogodišnjih usjeva biće izbjegnuto prilagođavanjem rasporeda izgradnje.
Gubitak višegodišnjih biljaka i drveća, uključujući voćke, vinograde i druge plodonosne biljke	Vlasnici biljaka, bez obzira na formalna prava i vrstu njihovih prava na zemljištu	Pravo na ubiranje plodova ili drva, i novčana naknada po trošku zamjene, na osnovu sorte, starosti i proizvodne vrijednosti, uključujući vrijednost vremena potrebnog za ponovno dostizanje pune rodnosti, neto gubitak prihoda, kao i troškove ulaganja, rada i radne snage, za podizanje novog vinograda, voćnjaka ili sličnog zasada do trenutka kada dostigne puni rodni potencijal.
Pogođeni vinogradi i voćnjaci koji još nijesu davali plod	Vlasnici takvih zasada	Berba usjeva/prinosa. Novčana naknada dovoljna da se ponovo uspostavi ili kupi sličan vinograd ili voćnjak, uključujući vrijednost vremena potrebnog da se zamjenski vinograd ili voćnjak razvije, kao i neto gubitak prihoda.
Drvena masa, zrela ili skoro zrela	Vlasnici drvene mase	Sječa drveća, ili trošak zamjene utvrđen na osnovu vrijednosti „drveta na panju“ prema tržišnoj vrijednosti.
Šume bez zrele drvene mase	Vlasnici takvih šuma	Sječa drveća, ili novčana naknada dovoljna da se ponovo uspostavi slična šuma, uključujući vrijednost vremena potrebnog za ponovno uspostavljanje zamjenske šume i neto gubitak prihoda.
Rasadnik koji još ne daje prinose	Vlasnici rasadnika	Novčana naknada dovoljna da se ponovo uspostavi sadni materijal, odnosno rasadnik i drugi reproduktivni materijal.

Vrsta gubitka	Lice sa pravima	Politika naknade
Objekti koji služe za držanje i uzgoj stoke, kao što su šupe, štale i slično	Vlasnici objekata koji se koriste za držanje stoke	Novčana naknada po trošku zamjene, ili, na zahtjev vlasnika, ako su ispunjeni zakonski uslovi, odgovarajuća zamjenska imovina i troškovi preseljenja i administrativne takse potrebne za prenos prava svojine, ako ih ima; kao i tranziciona podrška tokom identifikovanja održive alternativne lokacije, ukoliko vlasnik ne posjeduje alternativnu lokaciju; i izgubljeni neto prihod tokom tranzicionog perioda, mjereno na osnovu popisa. Dodatno, tranzicioni dodatak, ukoliko je potreban.
Uticaj na poljoprivredne radnike ili prerađivače	Radnici, zaposleni	U slučaju poremećaja izvora prihoda, tranziciona podrška, i prioritet pri zapošljavanju na Projektu, ako je moguće i od slučaja do slučaja, u skladu sa socijalnom procjenom sprovedenom u RAP-ovima.
POSLOVANJE, ali ne poljoprivreda		
Poslovni objekti, kao što su prodavnice, kancelarijske zgrade i slično	Vlasnici sa formalnim pravom svojine, uključujući vlasnike sa zakonski prepoznatljivim zahtjevom	Novčana naknada po trošku zamjene, uključujući poreze, i troškovi preseljenja i ponovne instalacije opreme i inventara, i izgubljeni neto prihod tokom tranzicionog perioda, mjereno na osnovu popisa i zvaničnih finansijskih izvještaja.
	Formalni korisnik, odnosno zakupac	Naknada za sva ulaganja u prostorijama, kao što su rekonstrukcija, adaptacija i slično. Naknada će biti isplaćena po trošku zamjene, i troškovi preseljenja i ponovne instalacije opreme i inventara, i zamjenski prostor za zakup, ukoliko su prostorije bile zakupljene od države, i izgubljeni neto prihod tokom tranzicionog perioda, mjereno na osnovu popisa.
	Lica pogođena projektom, vlasnici bez formalnog prava, odnosno objekat izgrađen bez građevinske dozvole na zemljištu koje posjeduju ili na zemljištu koje je u vlasništvu trećih lica, najčešće države	Novčana naknada za objekat po trošku zamjene konstrukcije, uključujući poreze, i tranzicioni dodatak do tri mjeseca u visini operativnih troškova, uključujući troškove preseljenja i ponovne instalacije opreme i inventara, i naknada troškova identifikovanja održive alternativne lokacije.
Gubitak poslovanja koje nije zasnovano na poljoprivredi	Vlasnik poslovnog subjekta, bez obzira na to da li je formalno registrovan ili ne,	Troškovi preseljenja, uključujući naknadu za nepokretni inventar i trošak zamjene investicije, i tranzicioni dodatak za gubitak neto prihoda tokom

Vrsta gubitka	Lice sa pravima	Politika naknade
	sve dok aktivnost nije zabranjena zakonom	tranzicionog perioda, pri čemu se neto prihod mjeri na osnovu popisa i zvaničnih podataka o prihodu na koji se plaćaju porezi, i podrška za obnovu sredstava za život, prilagođena kroz RAP.
Gubitak nepoljoprivrednih poslova	Radnici, zaposleni	Ako je zaposlenje prekinuto ili poremećeno zbog sticanja zemljišta, biće isplaćen dodatak srazmjeran gubitku prihoda, koji će biti određen od slučaja do slučaja, i obuka za alternativna radna mjesta, ukoliko je moguća, i prioritet pri zapošljavanju na Projektu, ako je moguće i od slučaja do slučaja, u skladu sa socijalnom procjenom sprovedenom u RAP-ovima.
Gubitak objekata, kao što su kuće ili stanovi, koji se izdaju i predstavljaju izvor sredstava za život	Vlasnik imovine	Novčana naknada za izgubljenu imovinu po punom trošku zamjene, i troškovi preseljenja, odnosno dodatak za selidbu, i jednokratna novčana naknada, odnosno tranzicioni dodatak, ako je renta bila glavni izvor sredstava za život.
FIZIČKO RASELJAVANJE		
Objekti, stambeni, kuće, stanovi i slično	Vlasnik sa formalnim pravom svojine, uključujući vlasnika sa zakonski prepoznatljivim zahtjevom	Novčana naknada po trošku zamjene, ili zamjenska imovina jednake ili veće vrijednosti, u neposrednoj blizini ili u okruženju eksproprisane imovine, zajedno sa svim troškovima preseljenja i administrativnim taksama potrebnim za prenos prava svojine, ako ih ima, i isplata troškova preseljenja, odnosno dodatka za selidbu, i naknada drugih troškova tokom preseljenja, odnosno tranziciona podrška. Vrsta, priroda i iznos ove pomoći biće određeni u RAP-ovima.
	Neformalni vlasnik, objekat izgrađen bez građevinske dozvole na sopstvenoj parceli zemljišta, ukoliko podliježe legalizaciji	Ista vrsta tretmana biće određena u skladu sa odgovarajućim pravima prema ovom RPF-u i važećem pravnom okviru.
	Neformalni vlasnik, objekat izgrađen bez građevinske dozvole na sopstvenoj parceli zemljišta ili izgrađen bez građevinske dozvole na tuđem ili državnom zemljištu, a nije podoban za legalizaciju	Novčana naknada za objekat po trošku zamjene konstrukcije, i obezbjeđenje aranžmana koji omogućavaju da lice obezbijedi adekvatno stanovanje sa sigurnošću posjeda, ako ne posjeduje druge objekte, i isplata troškova preseljenja, odnosno dodatka za selidbu, i naknada drugih troškova tokom preseljenja, odnosno tranziciona

Vrsta gubitka	Lice sa pravima	Politika naknade
		podrška, i tranzicioni dodatak. Vrsta, priroda i iznos ove pomoći biće određeni u instrumentu raseljavanja, odnosno RAP-u.
	Zakupac pogođene imovine	Isplata dodatka za selidbu i naknada drugih troškova izazvanih preseljenjem, kao i novčana naknada, odnosno tranziciona podrška.
	Zakupac ili lice sa pravom korišćenja stana u državnoj svojini	Obezbeđivanje zakupa ili prava korišćenja druge jednake socijalne ili državne imovine u blizini, i isplata troškova preseljenja, odnosno dodatka za selidbu, i naknada drugih troškova tokom preseljenja, odnosno tranziciona podrška, i tranziciona pomoć prilagođena potrebama svake grupe raseljenih lica.
DRUGE SITUACIJE RASELJAVANJA		
Uticaji izazvani privremenim zauzimanjem zemljišta i bilo kakvom štetom na imovini unutar i izvan pojasa eksproprijacije	Vlasnik imovine, uključujući vlasnika sa zakonski prepoznatljivim zahtjevom	Tržišna cijena zakupa za vrijeme trajanja zauzimanja. Zemljište mora biti vraćeno u prvobitno stanje. Pobojšani kvalitet zemljišta usljed radova sa humusnim slojem ne smije biti uklonjen, osim ako nije drugačije dogovoreno sa licem pogođenim projektom. Dodatno, trošak zamjene, u skladu sa ovom matricom, za pogođene usjeve, voćnjake, rasadnike i slično, i naknada za svaku štetu na imovini procijenjenu po trošku zamjene.
Uspostavljena trajna prava službenosti na imovini, na primjer pravo prolaza preko zemljišta ili objekta	Vlasnik imovine, uključujući vlasnika sa zakonski prepoznatljivim zahtjevom	Naknada za umanjeње tržišne vrijednosti zemljišta ili objekta usljed uspostavljanja prava službenosti, i naknada po trošku zamjene za pogođene usjeve, voćnjake, rasadnike i slično, u skladu sa relevantnim djelovima ove matrice, i naknada za svaki trajni gubitak prihoda usljed službenosti procijenjen po trošku zamjene, kako ga utvrde ovlašćeni stručnjaci procjenjujući potencijal neto dobiti zemljišta nakon uspostavljanja službenosti.
Uticaj na ranjive grupe	Ranjiva lica pogođena projektom	Pored svih prava definisanih ovom matricom, ranjiva lica pogođena projektom dobiće dodatnu pomoć, uključujući pravnu pomoć i podršku. Svaka dodatna podrška potrebna za pogođena ranjiva domaćinstva biće utvrđena od slučaja do slučaja tokom socio-ekonomske ankete. Glavni pokretači ranjivosti biće uzeti u obzir i

Vrsta gubitka	Lice sa pravima	Politika naknade
		razmotreni u konsultaciji sa licima pogođenim projektom. RAP-ovi će razviti detaljnu metodologiju zasnovanu na socio-ekonomskim istraživanjima. Ovim licima daje se prioritet pri zapošljavanju na projektu, ako je to moguće.
Neutvrđeni uticaj	Bilo koje od gore navedenih lica	Svaki neutvrđeni uticaj biće ublažen u skladu sa principima i ciljevima ovog RPF-a.

3.8 Prava – dodatna razmatranja

Dodatno, određene karakteristike prava objašnjene su detaljnije u nastavku:

Pravni status objekata: Status objekata, stambenih i poslovnih, može varirati od formalno izgrađenih objekata, sa svim odgovarajućim dozvolama i upisanih u katastar, do onih koji su izgrađeni neformalno, bez potrebnih dozvola, odnosno građevinske dozvole, i nijesu upisani u katastar. Neformalno izgrađeni objekti, ili djelovi objekata, mogu se dalje razlikovati na one koji su podobni za legalizaciju, obično izgrađeni bez dozvole ali u skladu sa urbanističkim planovima i na sopstvenom zemljištu, i one koji nijesu podobni za legalizaciju prema zakonima Crne Gore, bilo zato što nijesu u skladu sa urbanističkim planovima ili zbog pitanja vlasništva nad zemljištem, najčešće kada su izgrađeni na javnom ili državnom zemljištu. U svim tim situacijama, vlasništvo nad objektima nije sporno, ali njihov status u postupku eksproprijacije može biti. Crnogorski Zakon o eksproprijaciji oslanja se na katastar kada je riječ o informacijama o objektima i vlasništvu nad objektima.

U postupku raseljavanja prema ovom RPF-u, to će biti ispravljeno detaljnim popisom i inventarom imovine. Sve vrste objekata podobne su za naknadu, kako je definisano u okviru prava.

Izvori sredstava za život: Prihodi i izvori sredstava za život pogođenih lica i domaćinstava mogu biti formalni i neformalni. Lica čiji su prihodi ili izvori sredstava za život pogođeni, bez obzira na njihov status, biće podobna za naknadu i/ili pomoć, kako je definisano u Matrici prava.

Pomoć pri raseljavanju: Pomoć pri raseljavanju biće definisana na osnovu rezultata socio-ekonomske ankete, u skladu sa specifičnim potrebama pogođenih lica. Ova pomoć se vrlo često, ali ne isključivo, pruža ranjivim domaćinstvima i pojedincima koji su fizički ili ekonomski raseljeni projektom i može uključivati sljedeće:

- pomoć pri preseljenju u odgovarajući smještaj sa sigurnošću posjeda. Na primjer, ranjivom domaćinstvu koje nema drugo mjesto stanovanja osim pogođene neformalne stambene strukture može biti pružena pomoć da se preseli u opštinski socijalni stan, uz dugoročni ugovor kojim se obezbjeđuje sigurnost posjeda;
- pomoć u pronalaženju alternativnog poljoprivrednog zemljišta ili prostora za život, ukoliko je izabrana novčana naknada;
- obezbjeđenje tranzicionog dodatka;

- pomoć pri preseljenju, uključujući pomoć porodicama da premjeste namještaj, opremu, lične stvari i slično u drugi dom.

Ministarstvo kapitalnih investicija sarađivaće sa institucijama, organizacijama i drugim zainteresovanim stranama koje mogu pomoći u pružanju potrebnih usluga, uključujući lokalne samouprave i druge organizacije, kako bi se licima pogođenim projektom pomoglo da pristupe odgovarajućim uslugama i/ili ostvare prava na koja imaju zakonsko pravo.

Pomoć za obnovu sredstava za život: Kada implementacija projekta dovede do gubitka izvora prihoda i/ili sredstava za život zbog ekonomskog raseljavanja lica pogođenih projektom, Ministarstvo kapitalnih investicija će, uz naknadu za pogođenu imovinu, sprovoditi mjere za obnovu sredstava za život koje će biti dodatno definisane u RAP-u. Takve mjere mogu uključivati:

- pristup mogućnostima zapošljavanja koje projekat stvara, ako je to moguće;
- tranzicioni dodatak za pokrivanje troškova ponovnog uspostavljanja poslovnih aktivnosti na drugoj lokaciji;
- pomoć u identifikovanju i pristupu drugim aktivnostima koje stvaraju prihod ili sredstva za život;
- pomoć pri prekvalifikaciji za druga raspoloživa radna mjesta;
- obezbjeđenje tranzicione podrške tokom ponovnog uspostavljanja poljoprivrednih aktivnosti;
- troškove selidbe i/ili pomoć za prevoz opreme, mašina i slično.

Pomoć za obnovu sredstava za život biće definisana na osnovu rezultata socio-ekonomske ankete, u skladu sa specifičnim potrebama pogođenih lica. Ministarstvo kapitalnih investicija sarađivaće sa institucijama, organizacijama i drugim zainteresovanim stranama kako bi se licima pogođenim projektom pomoglo da pristupe odgovarajućim uslugama i/ili ostvare prava na koja imaju zakonsko pravo.

Uticaji izazvani privremenim zauzimanjem zemljišta: Sve zemljište privremeno zauzeto za potrebe Projekta moraće biti u potpunosti sanirano i vraćeno u prvobitno stanje nakon isteka ugovorenog perioda korišćenja zemljišta i kada zemljište bude vraćeno vlasnicima. Zemljište će biti očišćeno od svakog otpada i sva oprema će biti uklonjena. Poboļšani kvalitet zemljišta usljed radova sa humusnim slojem ne smije biti uklonjen, osim ako nije drugačije dogovoreno sa licem pogođenim projektom. Preventivne mjere mogu uključivati i očuvanje humusnog sloja radi očuvanja kvaliteta pogođenog zemljišta, što će sprovoditi odabrani izvođači, a nadziraće Ministarstvo kapitalnih investicija. Cilj ovih mjera jeste da se vlasnicima ili korisnicima zemljišta omogući da održe kvalitet zemljišta najmanje na nivou koji je postojao prije implementacije Projekta.

Dostizanje standarda Svjetske banke u raseljavanju takođe zahtijeva razumijevanje različitih načina na koje će Projekat uticati na žene. Pojedinačne potrebe za rodno osjetljivim mjerama biće utvrđene tokom javnih konsultacija i socio-ekonomske ankete. Međutim, iskustvo je pokazalo da će tokom javnih konsultacija većinu domaćinstava predstavljati muškarci. Zbog toga će Ministarstvo kapitalnih investicija organizovati dodatne fokus grupe, razgovore i javne konsultacije sa ženama pogođenim projektom, kao i komunikaciju sa odgovarajućim zainteresovanim stranama radi definisanja i sprovođenja mjera.

Radi postizanja cilja identifikovanja, osmišljavanja i procjene Projekta na način koji promovise rodno specifične mjere ublažavanja i jednake razvojne mogućnosti za žene i muškarce, mjere mogu uključivati:

- dodatnu podršku ženskim domaćinstvima u pregovorima, pravnom postupku, obnovi sredstava za život i zamjeni imovine;

- uključivanje žena u donošenje odluka na nivou domaćinstva, u pogledu vrste naknade, potrebnih mjera i slično;
- dodatno jačanje ženskog liderstva i javnog učešća.

Pomoć za ranjive grupe: Posebne mjere za pomoć svim ranjivim grupama identifikovanim kroz popis i socio-ekonomska istraživanja biće definisane u skladu sa njihovim potrebama. Na primjer, određenim grupama može biti potrebna pravna ili druga pomoć radi obnove sredstava za život, kao što je pomoć u unapređenju poslovanja, neka ranjiva domaćinstva mogu imati potrebu za dodatnim uslugama socijalnih radnika, a nacionalne manjine mogu zahtijevati dodatna razmatranja tokom procesa raseljavanja u skladu sa svojom nacionalnom posebnosti, vjerom i običajima, naročito RAE grupe. Nekim ranjivim licima pogođenim projektom može biti potrebna pomoć kako bi pristupili davanjima socijalne zaštite na koja imaju pravo. Ministarstvo kapitalnih investicija sarađivaće sa opštinama u pogledu pomoći i podrške ranjivim licima pogođenim projektom.

4 Instrumenti raseljavanja

4.1 Socijalna analiza podprojekata za potrebe sticanja zemljišta, ograničenja korišćenja zemljišta i uticaja nedobrovoljnog raseljavanja

Jedinica za implementaciju projekta dobiće preliminarne informacije od lokalnih samouprava kada lokacije predloženih podprojekata budu poznate. Potrebne informacije obuhvatiće opis prirode, obima i lokacije predloženog podprojekta, uz odgovarajuće mape lokacije i druge detalje koji budu potrebni. Korišćenjem kontrolne liste za skrining raseljavanja iz Priloga 2 ovog RPF-a, socijalni stručnjak u okviru Jedinice za implementaciju projekta izvršiće terensku provjeru dostavljenih informacija, u saradnji sa lokalnim vlastima, kako bi potvrdio da li projekat ima potencijalne uticaje nedobrovoljnog raseljavanja.

Skrining aktivnosti sprovodiće Jedinica za implementaciju projekta. Izvještaje o skriningu potvrđivaće rukovodilac Jedinice za implementaciju projekta i dostavljati Svjetskoj banci. Skrining će se zasnivati na sljedećim kriterijumima i biće usmjeren na vjerodostojno utvrđivanje da li će predloženi podprojekti imati negativne uticaje na:

- gubitak skloništa, odnosno fizičko raseljavanje;
- imovinu ili resurse, odnosno pristup imovini ili resursima;
- gubitak izvora prihoda ili sredstava za život;
- gubitak zemljišta ili gubitak pristupa zemljištu;
- gubitak poslovanja, trajni ili privremeni;
- gubitak pristupa obrazovanju i zdravlju zajednice;
- gubitak resursa zajednice;
- ranjiva lica i domaćinstva.

Socijalna analiza identifikovaće lica sa formalnim pravima na zemljište i imovinu, uključujući običajna i tradicionalna prava priznata zakonima države. Analiza će takođe identifikovati lica koja nemaju formalna prava na zemljište, ali imaju zahtjev na takvo zemljište i imovinu. Ona se neće oslanjati samo na korišćenje i analizu sekundarnih podataka koji su lako dostupni, već će zahtijevati i terensku provjeru kako bi se potvrdilo da sekundarni podaci pružaju tačan, pouzdan i vjerodostojan prikaz socijalnog okruženja. U slučajevima kada se na osnovu terenske provjere ne mogu izvući konačni zaključci, biće preduzeti dodatni napori da se prikupe i provjere informacije putem intervjua sa ključnim informantima, diskusija fokus grupa i druge odgovarajuće metodologije. Ako analiza pokaže da su prisutni uticaji poput onih opisanih iznad na zemljištu pogođenom podprojektom, biće pripremljen primjenjivi RAP zasnovan na principima i smjernicama predviđenim ovim RPF-om.

4.2 Plan raseljavanja (RAP)

Obim i nivo detaljnosti RAP-a zavise od veličine i složenosti raseljavanja izazvanog podprojektom. Plan se zasniva na ažurnim i pouzdanim informacijama o:

- a) predloženom podprojektu i njegovim potencijalnim uticajima na raseljena lica i druge negativno pogođene grupe;
- b) odgovarajućim i izvodljivim mjerama ublažavanja; i

- c) pravnim i institucionalnim aranžmanima potrebnim za djelotvornu implementaciju mjera raseljavanja.

Svaki RAP za konkretnu lokaciju mora, kao minimum, sadržati sljedeće elemente, kako je propisano Standardom ESS5:

- **Opis projekta:** opšti opis projekta i identifikacija projektnog područja;
- **Identifikacija potencijalnih uticaja:** aktivnosti koje dovode do raseljavanja, obim i razmjere sticanja zemljišta i uticaja na objekte i drugu nepokretnu imovinu, ili nametnuta ograničenja korišćenja, alternative koje su razmatrane radi izbjegavanja ili minimizacije raseljavanja, mehanizme za minimizaciju raseljavanja tokom implementacije projekta i slično;
- **Ciljevi:** glavni ciljevi programa raseljavanja;
- **Popis i početne socio-ekonomske studije;**
- **Pravni okvir:** prinudno sticanje i nametanje ograničenja korišćenja zemljišta i priroda naknade povezane sa tim, u pogledu metodologije procjene vrijednosti i vremena isplate, primjenjive pravne i administrativne procedure, uključujući opis pravnih lijekova dostupnih raseljenim licima u sudskom postupku, zakone i propise koji se odnose na organe odgovorne za sprovođenje aktivnosti raseljavanja, eventualne praznine između lokalnih zakona i prakse i Standarda ESS5, kao i mehanizme za prevazilaženje tih praznina i slično;
- **Institucionalni okvir:** identifikaciju institucija odgovornih za aktivnosti raseljavanja, procjenu njihovih institucionalnih kapaciteta i korake koji se predlažu radi njihovog jačanja;
- **Podobnost:** definiciju raseljenih lica i kriterijume za utvrđivanje njihove podobnosti za naknadu i drugu pomoć u vezi sa raseljavanjem, uključujući relevantne krajnje datume;
- **Procjenu vrijednosti i naknadu za gubitke:** metodologiju koja će se koristiti u procjeni gubitaka radi utvrđivanja troška pune zamjene; i opis predloženih vrsta i nivoa naknade prema lokalnom zakonodavstvu i dodatnih mjera koje su neophodne da bi se postigla vrijednost pune zamjene;
- **U slučaju projekata koji utiču na sredstva za život ili ostvarivanje prihoda,** plan Zajmoprimca će uključiti mjere koje omogućavaju pogođenim licima da unaprijede ili najmanje obnove svoje prihode ili sredstva za život;
- **Učešće zajednice:** uključivanje raseljenih lica, uključujući i zajednice domaćine gdje je to relevantno, strategiju konsultovanja i učešća raseljenih lica u osmišljavanju i implementaciji aktivnosti raseljavanja, sažetak izraženih stavova i način na koji su oni uzeti u obzir, predstavljene alternative raseljavanja i izbore koje su napravila raseljena lica, institucionalizovane aranžmane putem kojih raseljena lica mogu saopštavati svoje zabrinutosti projektnim vlastima, kao i mjere koje obezbjeđuju da su ranjive grupe adekvatno zastupljene;
- **Raspored implementacije:** sa predviđenim datumima raseljavanja i procijenjenim datumima početka i završetka svih aktivnosti iz plana raseljavanja;
- **Troškove i budžet:** sa prikazom kategorisanih procjena troškova za sve aktivnosti raseljavanja;
- **Mehanizam za pritužbe:** pristupačne i dostupne procedure za rješavanje sporova od strane treće strane koji nastaju iz raseljavanja ili preseljenja, specifične za podprojekat;
- **Praćenje i evaluaciju:** aranžmane za praćenje aktivnosti raseljavanja i preseljenja od strane implementacione agencije, dopunjene praćenjem od strane trećih strana, indikatore praćenja učinka

za mjerenje inputa, outputa i rezultata aktivnosti raseljavanja, uključivanje raseljenih lica u proces praćenja i slično.

U RAP moraju biti uključene odredbe za prilagođavanje implementacije raseljavanja kako bi se odgovorilo na nepredviđene projektne okolnosti ili neočekivane prepreke za postizanje zadovoljavajućih rezultata raseljavanja.

Kada okolnosti projekta zahtijevaju fizičko preseljenje stanovnika ili poslovnih subjekata, planovi raseljavanja zahtijevaju dodatne informacije i elemente planiranja. Ti dodatni zahtjevi uključuju:

- **Tranziciju pomoć:** opis oblika pomoći koja će biti pružena za preseljenje članova domaćinstva i njihove imovine i u tranzicionom periodu;
- **Zaštitu životne sredine i upravljanje planiranim lokacijama za preseljenje;**
- **Konsultacije o aranžmanima za preseljenje:** opis procesa konsultacija sa fizički raseljenim licima o njihovim preferencijama u pogledu alternativa za preseljenje, izborima u vezi sa oblicima naknade i tranzicione pomoći i slično.

Predviđeni obim aktivnosti sticanja zemljišta je mali, ali ukoliko sticanje zemljišta ili ograničenja korišćenja, odnosno pristupa zemljištu ili prirodnim resursima, dovedu do značajnog ekonomskog raseljavanja, u RAP ili u poseban plan unapređenja sredstava za život biće uključeni i aranžmani za pružanje dovoljno mogućnosti raseljenim licima da unaprijede ili najmanje obnove svoja sredstva za život. To uključuje:

- **Direktnu zamjenu zemljišta:** za lica pogođena projektom čija su sredstva za život zasnovana na poljoprivredi, RAP će predvidjeti mogućnost da dobiju zamjensko zemljište jednake proizvodne vrijednosti ili će pokazati da zemljište jednake vrijednosti nije dostupno;
- **Gubitak pristupa zemljištu ili resursima:** opisuje sredstva za obezbjeđenje zamjenskih ili alternativnih resursa, ili na drugi način pruža podršku za alternativna sredstva za život;
- **Podršku za alternativna sredstva za život:** opisuje izvodljive aranžmane za sticanje zaposlenja ili uspostavljanje poslovanja, uključujući pružanje relevantne dodatne pomoći kao što su obuke za sticanje vještina, krediti, licence ili dozvole, ili specijalizovana oprema. Gdje je to opravdano, planiranje sredstava za život obezbjeđuje posebnu pomoć ženama, manjinama ili ranjivim grupama koje mogu biti u nepovoljnijem položaju u obezbjeđivanju alternativnih sredstava za život;
- **Razmatranje mogućnosti ekonomskog razvoja:** identifikuje i procjenjuje svaku izvodljivu priliku za promovisanje unaprijeđenih sredstava za život kao rezultat procesa raseljavanja. To može uključivati, na primjer, preferencijalne aranžmane za zapošljavanje na projektu, podršku za razvoj specijalizovanih proizvoda ili tržišta, preferencijalno komercijalno zoniranje i trgovinske aranžmane i slično;
- **Tranziciju podršku:** opisuje tranziciju podršku za lica čija će sredstva za život biti poremećena.

4.3 Proces izrade i odobravanja RAP-ova

Aktivnosti na pripremi RAP-ova za konkretne lokacije i podprojekte biće objavljene na način koji omogućava smisleno učešće lica pogođenih projektom. To podrazumijeva da će faza preliminarnih priprema uključivati objavljivanje informacija o pripremama za popis stanovništva, objavljivanje rezultata popisa uz poštovanje privatnosti ličnih podataka, objavljivanje socio-ekonomske procjene početnog stanja,

kao i objavljivanje nacrtu RAP-ova. Svrha javnog objavljivanja i diskusija jeste da se obezbijedi smisleno učešće lica pogođenih projektom u procesu pripreme, sprovođenja i praćenja instrumenata raseljavanja.

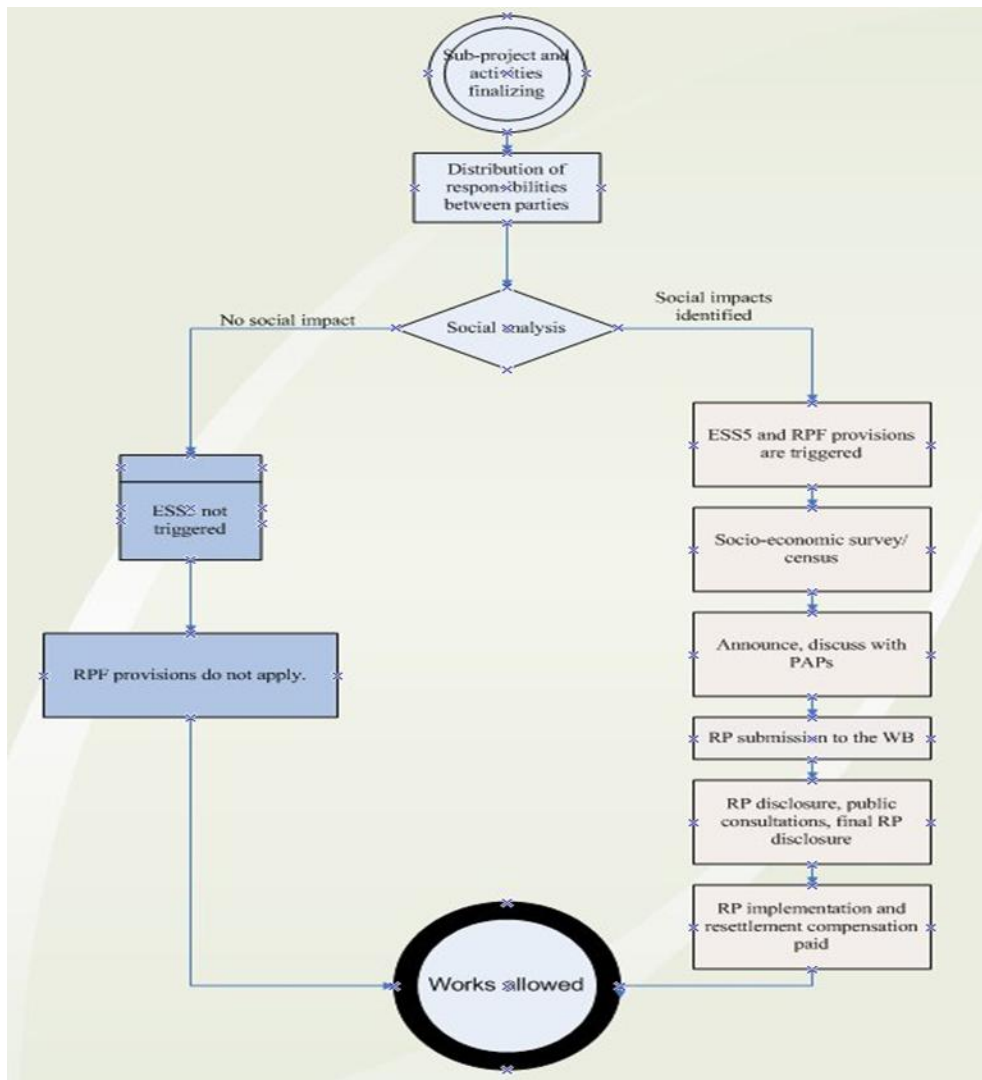
Popis i početne socio-ekonomske studije čine suštinski element RAP-a. Svrha popisa na nivou domaćinstva jeste da identifikuje i evidentira lica pogođena projektom i izradi inventar pogođene imovine. Popis takođe ima i druge važne funkcije:

- identifikovanje karakteristika raseljenih domaćinstava, uključujući opis proizvodnih sistema, rada i organizacije domaćinstva;
- pružanje početnih informacija o sredstvima za život lica pogođenih projektom, uključujući, gdje je to relevantno, nivoe proizvodnje i prihode koji proizlaze i iz formalnih i iz neformalnih ekonomskih aktivnosti, kao i o standardima života, uključujući zdravstveno stanje, raseljene populacije;
- pružanje informacija o ranjivim grupama ili licima za koja će možda biti potrebno predvidjeti posebne mjere;
- identifikovanje javne ili zajedničke infrastrukture, imovine ili usluga koje mogu biti pogođene;
- obezbjeđivanje osnove za osmišljavanje i budžetiranje programa raseljavanja; i
- uspostavljanje početnih uslova za potrebe praćenja i evaluacije.

Ukoliko Svjetska banka to smatra relevantnim, mogu biti potrebne dodatne studije o sljedećim pitanjima kako bi se dopunio ili informisao popis:

- sistemima držanja i prenosa zemljišta, uključujući inventar zajedničkih prirodnih resursa iz kojih ljudi crpe sredstva za život i egzistenciju i slično;
- obrascima društvene interakcije u pogođenim zajednicama, uključujući društvene mreže i sisteme društvene podrške, kao i načinu na koji će na njih projekat uticati; i
- socijalnim i kulturnim karakteristikama raseljenih zajednica, uključujući opis formalnih i neformalnih institucija, na primjer organizacija zajednice, obrednih grupa, nevladinih organizacija i slično, koje mogu biti relevantne za strategiju konsultacija i za osmišljavanje i sprovođenje aktivnosti raseljavanja.

Prvi nacrt RAP-a biće dostavljen Svjetskoj banci radi pregleda i odobrenja, nakon čega će ga Jedinica za implementaciju projekta objaviti, na engleskom i crnogorskom jeziku, na lokacijama pristupačnim pogođenim licima, u lokalnim novinama u zajednicama pogođenim relevantnim podprojektom i na internet portalu Jedinice za implementaciju projekta, nakon čega slijedi javna konsultacija sa lokalnim zajednicama i zainteresovanim stranama. Jedinica za implementaciju projekta takođe će pripremiti sažete informacije o RAP-u, kao vodič kroz postupak sticanja zemljišta i naknade, koje će biti distribuirane ili tokom javne konsultacije ili tokom prvog narednog sastanka sa licima pogođenim projektom nakon što eksproprijacija započne. Cilj ovoga jeste da pogođena lica razumiju procedure naknade i znaju šta mogu očekivati u različitim fazama podprojekta, na primjer kada će im biti data ponuda, koliko dugo će imati da odgovore, koje su procedure za pritužbe, koje pravne procedure će uslijediti ako pregovori ne uspiju i slično. Ishodi konsultacija biće dokumentovani i prikazani u konačnoj verziji RAP-a i dostavljeni Svjetskoj banci radi izdavanja saglasnosti, odnosno „No Objection“. Konačni RAP će zatim ponovo biti objavljen na lokacijama pristupačnim pogođenim licima, objavljen u lokalnim novinama u zajednicama pogođenim relevantnim podprojektom i na internet portalu Jedinice za implementaciju projekta, i biće dostupan tokom cijelog životnog ciklusa podprojekta, implementacije RAP-a i procesa raseljavanja.

Slika 7 Dijagram toka odobravanja Planova raseljavanja

Napomena u vezi sa COVID-19: Budući da pandemija COVID-19 može poprimiti nepredvidive tokove, terenske posjete i putovanja možda neće biti dozvoljeni. U zavisnosti od ozbiljnosti nefarmaceutskih intervencija i mjera koje uvedu javne vlasti i Vlada Crne Gore, socijalna istraživanja mogu biti prilagođena. U cjelini, projekat će slijediti relevantne nacionalne smjernice i smjernice Svjetske zdravstvene organizacije, kao i Tehničku napomenu Banke o javnim konsultacijama i uključivanju zainteresovanih strana u operacijama podržanim od strane Svjetske banke kada postoje ograničenja za održavanje javnih sastanaka³.

³ <https://worldbankgroup.sharepoint.com/sites/wbunits/opcs/Knowledge%20Base/Public%20Consultations%20in%20WB%20Operations.pdf>

4.4 Implementacija RAP-a

Nikakvo fizičko i/ili ekonomsko raseljavanje za bilo koju aktivnost neće se dogoditi dok RAP-ovi za konkretne lokacije ne budu finalizovani i odobreni od strane Banke, i dok mjere ublažavanja predviđene odgovarajućim RAP-om ne budu sprovedene.

4.5 Revizija raseljavanja

Standard ESS5 primjenjuje se na trajno ili privremeno fizičko i ekonomsko raseljavanje sprovedeno prije ili paralelno sa implementacijom projekta, ali u iščekivanju ili pripremi za projekat. Ako se takvi slučajevi identifikuju kroz socijalnu analizu podprojekata, Jedinica za implementaciju projekta će sprovesti reviziju, uz moguću podršku eksternih stručnjaka, kako bi:

- (a) dokumentovala i procijenila adekvatnost primijenjenih mjera ublažavanja u svjetlu Standarda ESS5;
- (b) procijenila usklađenost sa nacionalnim zakonodavstvom;
- (c) identifikovala nedostatke u ispunjavanju zahtjeva Standarda ESS5 i ovog RPF-a;
- (d) identifikovala sve pritužbe, žalbe ili druga otvorena pitanja; i
- (e) utvrdila mjere za zatvaranje identifikovanih praznina i rješavanje pritužbi.

Ova dužna pažnja sprovodi se u okviru dogovorenog vremenskog roka koji uzima u obzir kontekst projekta i značaj prethodnog raseljavanja. Možda neće biti moguće retroaktivno ispuniti određene aspekte Standarda ESS5, kao što su konsultacije i objavljivanje informacija. Postupak dužne pažnje može uključivati pregled relevantne dokumentacije, terenske posjete, intervjue i konsultacije sa pogođenim licima i drugim ključnim zainteresovanim stranama. Odobrenje Banke za takav izvještaj o reviziji, kao i sprovođenje mjera za otklanjanje nedostataka, predstavlja preduslov za početak podprojekata u takvim slučajevima.

5 Konsultacije i objavljivanje

5.1 Javne konsultacije

Jedinica za implementaciju projekta uspostaviće kontinuiran odnos sa pogođenim zajednicama, što je ranije moguće u procesu planiranja podprojekta, i održavaće ga tokom cijelog trajanja Projekta. Proces uključivanja obezbijediće smislene konsultacije sa njima radi postizanja zajedničkog razumijevanja prirode i trajanja uticaja; informisanog učešća u pitanjima koja ih direktno pogađaju; predloženih mjera ublažavanja; dijeljenja razvojnih koristi i mogućnosti; kao i pitanja implementacije. Pojedinačni sastanci mogu biti održani sa licima pogođenim projektom u vezi sa konkretnim slučajevima, uključujući i na njihov zahtjev. Sva dokumenta pripremljena u sprovođenju ovog RPF-a, odnosno sam RPF, svi naknadni RAP-ovi za podprojekte i revizije raseljavanja, biće objavljeni na crnogorskom i engleskom jeziku i biće dostupni javnosti za dostavljanje komentara najkasnije 15 dana prije javnih konsultacija. Dovoljno vremena biće obezbijeđeno i za prijem komentara tokom samih javnih konsultacija. Javne konsultacije biće najavljene putem lokalnih novina, društvenih mreža, oglasnih tabli i slično, kao i na internet portalu Jedinice za implementaciju projekta. Projektne informacije i informacije o Mehanizmu za pritužbe dijeliće se na crnogorskom i, po potrebi, na albanskom jeziku.

5.2 Javna konsultacija o ovom RPF-u

Nakon što nacrt RPF-a bude odobren od strane Svjetske banke, održaće se javna konsultacija, pri čemu se te konsultacije mogu održati istovremeno i za druge odobrene nacрте projektnih dokumenata. RPF će biti objavljen na internet stranici Jedinice za implementaciju projekta i biće dostupan javnosti na uvid najmanje 15 dana prije javnih konsultacija, uz napomenu da se u nastavku navode mjere socijalnog distanciranja koje se mogu primjenjivati u okviru projekta tokom pandemije COVID-19, i biće obezbijeđeno dovoljno vremena za dostavljanje komentara i pitanja. Ministarstvo kapitalnih investicija uložiće dodatne napore da oglašava i promoviše dokument slanjem nacrta RPF-a direktno onim institucionalnim zainteresovanim stranama koje su uključene i odgovorne za sticanje zemljišta i raseljavanje, uključujući lokalne samouprave duž željezničke pruge Bar – Podgorica. Pozivi za javnu konsultaciju biće takođe direktno upućeni institucionalnim zainteresovanim stranama i objavljeni u nacionalnim i lokalnim novinama zajednica za koje je poznato da su, ili mogu biti, pogođene Projektom. Dodatna obavještenja mogu uslijediti i putem medija, prema potrebi, uključujući internet stranice, društvene mreže, televizijske i radio stanice, istovremeno sa objavljivanjem dokumenata.

Spisak pozvanih uključivaće, između ostalog, predstavnike:

- državnih institucija,
- korisnika projekta,
- lokalnih samouprava,
- nevladinih organizacija,
- nacionalnih i lokalnih medija,
- opšte javnosti.

Ishod javne konsultacije, kao i ključne tačke diskusije, pitanja i zabrinutosti, biće ugrađeni u konačni RPF.

Imajući u vidu da su ograničenja povezana sa COVID-19 u velikoj mjeri ukinuta, ali i dalje mogu postojati, projekat može prilagoditi alternativne metode komunikacije i konsultacija. Shodno tome, Ministarstvo kapitalnih investicija može usvojiti alternativne načine u skladu sa lokalnim zakonima, politikama i novim

društvenim normama koje su na snazi radi ublažavanja prenosa virusa, kao i sa Tehničkom napomenom Banke o javnim konsultacijama i uključivanju zainteresovanih strana u operacijama podržanim od strane Svjetske banke kada postoje ograničenja za održavanje javnih sastanaka. Alternativni pristupi za konsultacije uključivaće:

- konsultacije u manjim grupama ukoliko su takvi sastanci dozvoljeni, ili ulaganje razumnih napora da se sastanci održe putem onlajn kanala, kao što su WebEx, Zoom, Skype i slično; gdje je to moguće i prikladno, kreiranje posebnih onlajn platformi i grupa za dopisivanje, u skladu sa svrhom i vrstom odnosno kategorijom zainteresovanih strana;
- diverzifikovanje načina komunikacije i veće oslanjanje na društvene mreže, grupe za dopisivanje, posebne onlajn platforme i mobilne aplikacije, kao što su Facebook, Twitter, WhatsApp grupe, Viber grupe, projektni linkovi i internet stranice i slično;
- korišćenje tradicionalnih kanala komunikacije, kao što su televizija, radio, posebne telefonske linije, SMS obavještenja i javna saopštenja kada zainteresovane strane nemaju pristup onlajn kanalima ili ih ne koriste često. Tradicionalni kanali takođe mogu biti veoma djelotvorni za prenošenje relevantnih informacija zainteresovanim stranama i omogućiti im da dostave svoje povratne informacije i sugestije;
- pažljiv odabir mjesta održavanja na osnovu higijenskih i sanitarnih standarda koji se mogu postići tokom sastanaka;
- kada je neophodno direktno uključivanje lica pogođenih projektom ili korisnika, identifikovanje kanala za direktnu komunikaciju sa svakim pogođenim domaćinstvom putem kombinacije elektronskih poruka, pošte, onlajn platformi i posebnih telefonskih linija sa obučanim operaterima, prilagođeno konkretnom kontekstu;
- svaki od predloženih kanala uključivanja mora jasno navesti kako zainteresovane strane mogu dostaviti povratne informacije i prijedloge.

5.3 Evidencija uključivanja zainteresovanih strana (SEL)

Radi dokumentovanja i evidencije svih aktivnosti uključivanja zainteresovanih strana, uključujući grupne i individualne sastanke, sve virtuelne sastanke ili druge oblike uključivanja, planirane ili spontane sastanke, formalne ili neformalne, telefonske razgovore, pisanu prepisku i slično, vodiće se i održavati Evidencija uključivanja zainteresovanih strana. Svaki unos u evidenciju sadržavaće detalje o uključenim zainteresovanim stranama, datum, vrijeme i mjesto sastanka odnosno način komunikacije, kratak opis tema o kojima se razgovaralo, prikupljene informacije, sažetak primljenih povratnih informacija, ukoliko ih je bilo, i kratko objašnjenje na koji način su te povratne informacije uzete u obzir, odnosno razloge zbog kojih nijesu uzete u obzir. Evidencija može biti podržana multimedijalnim zapisima, kao što su fotografije i video snimci sastanaka, ukoliko su dostupni, kao i pisanim dokumentima koji su razmatrani ili izdati u vezi sa uključivanjem.

Evidencija uključivanja zainteresovanih strana predstavljaće vrijedan alat koji pruža pregled ključnih faza uključivanja i aktivnosti u okviru njih, olakšavajući praćenje implementacije SEP-a, podprojekta i RAP-a, povratnih informacija o procesu raseljavanja, kao i procjenu osnaživanja lica pogođenih projektom prilikom dogovaranja paketa naknade kako su osmišljeni u ovom RPF-u i planovima specifičnim za podprojekte. Evidencijom će upravljati ekološki i socijalni stručnjak Jedinice za implementaciju projekta.

6 Mehanizam za pritužbe

Ministarstvo kapitalnih investicija usvojiće Mehanizam za pritužbe i upoznati zainteresovane strane sa tim mehanizmom kroz komunikaciju o njegovoj dostupnosti, funkciji, kontakt osobama i procedurama za podnošenje komentara, zabrinutosti ili pritužbi u pogođenim područjima. Eksterna komunikacija zainteresovanih strana smatra se da obuhvata komentare, zabrinutosti i pritužbe, i to kako slijedi:

- komentari ili zabrinutosti koje iznosi pojedinac ili grupa mogu, ali ne moraju, proisteći iz konkretnog uticaja ili incidenta povezanog sa projektnom aktivnošću. Oni mogu biti pozitivna ili negativna zapažanja o opštem učinku projekta, a mogu imati i oblik pitanja ili zahtjeva za informacijama; i
- pritužba predstavlja žalbu koju podnosi pojedinac ili grupa, a koja se odnosi na konkretan uticaj ili incident za koji se smatra da negativno utiče na interese podnosioca pritužbe. To uključuje i konkretne zabrinutosti u vezi sa sticanjem zemljišta i raseljavanjem.

6.1 Podnošenje pritužbe

Svaka pritužba može se skrenuti pažnji Mehanizma za pritužbe usmeno, lično ili telefonom, ili pisanim putem popunjavanjem Obrasca za javnu pritužbu, ličnom predajom, poštom ili elektronskom poštom na adresu ili broj koji su navedeni u nastavku, bez ikakvih troškova za podnosioca pritužbe. Po želji, pritužbe se mogu podnijeti i anonimno ili bez korišćenja obrasca.

Pored Obrasca za javnu pritužbu, Informativni letak o javnoj pritužbi, koji je dat u Prilogu 1, biće objavljen i/ili dostupan na:

- internet stranici Ministarstva kapitalnih investicija;
- internet stranicama i u kancelarijama lokalnih samouprava pogođenih Projektom, odnosno Bara, Bijelog Polja, Podgorice i Božaja; i
- na gradilištima, odnosno lokacijama željezničkih putnih prelaza i graničnih prelaza, prije početka fizičkih intervencija.

Komentari i zabrinutosti biće proslijeđeni Ministarstvu kapitalnih investicija istim putem kao i pritužbe. Nakon prijema, oni će biti uključeni u procedure eksterne komunikacije Ministarstva i povratna informacija biće pružena u skladu sa zahtjevima te procedure. Zabrinutosti će biti identifikovane i svakog mjeseca analizirane, a izvještaj će biti dostavljan višem nivou ministarstva. To će služiti kao „rano upozorenje“, omogućavajući brzo preduzimanje mjera za rješavanje zabrinutosti i na taj način izbjegavanje pojave formalnih pritužbi u budućnosti.

Mehanizam za pritužbe sastojće se od Centralnog deska i lokalnih prijemnih deskova za obje pogođene opštine, kojima upravlja Ministarstvo kapitalnih investicija, a koji će se zajedno označavati kao Mehanizam za pritužbe. Poseban Mehanizam za pritužbe radnika, odvojen od javnog mehanizma za pritužbe, biće uspostavljen.

Mehanizam za pritužbe razvijen je sa sljedećim ciljevima:

- izgradnja i održavanje povjerenja zainteresovanih strana;
- sprečavanje eskalacije sporova;

- sprečavanje negativnih posljedica neadekvatnog rješavanja pritužbi; i
- pomoć u identifikovanju i upravljanju zabrinutostima zainteresovanih strana, čime se podržava djelotvorno upravljanje rizicima.

Sistem i zahtjevi, uključujući i kadrovske kapacitete, za lanac postupanja po pritužbama, od registracije, razvrstavanja i obrade, potvrde prijema i praćenja, pa do provjere, postupanja i konačnog odgovora, sadržani su u ovom Mehanizmu za pritužbe. Kao dio kampanja informisanja o Mehanizmu za pritužbe, Ministarstvo kapitalnih investicija će obezbijediti da relevantno osoblje bude u potpunosti obučeno i da raspoláže potrebnim informacijama i stručnim znanjem za pružanje telefonskih konsultacija i prijem povratnih informacija. Projekat će koristiti svaki postojeći sistem kojim upravlja Ministarstvo kapitalnih investicija kako bi se obezbijedilo da se sve informacije povezane sa projektom šire, a da se pritužbe i odgovori razvrstavaju i o njima izvještava.

U početku će Mehanizam za pritužbe funkcionisati ručno, ali se predlaže razvoj informacionog sistema zasnovanog na IT rješenju radi upravljanja cjelokupnim mehanizmom. Kvartalni izvještaji u obliku sažetka pritužbi, njihovih vrsta, preduzetih mjera i napretka u rješavanju otvorenih pitanja biće pripremani i objavljeni. Alat za takve izvještaje prikazan je u Prilogu 6: Registar pritužbi zajednice, izvještaj o praćenju i generički kontrolni paneli. Nakon što budu ponuđeni svi mogući putevi pravne zaštite, a podnosilac pritužbe i dalje ne bude zadovoljan, Mehanizam za pritužbe će ga uputiti na njegovo pravo na sudsku zaštitu.

Sistem za pritužbe mora biti djelotvoran čim to bude praktično moguće, kako bi upravljao pritužbama i na odgovarajući način odgovarao na njih tokom različitih faza. Pored Mehanizma za pritužbe, ostaju na raspolaganju i pravni lijekovi predviđeni nacionalnim zakonodavstvom, uključujući sudove, inspekcije, upravne organe i slično.

Ministarstvo kapitalnih investicija već ima dobru saradnju sa lokalnim samoupravama i predstavnicima zajednica i uložice zajedničke napore u informisanje zainteresovanih strana o ulozi i funkciji Mehanizma za pritužbe, kontakt osobama, kanalima prijema i procedurama za podnošenje pritužbi u pogođenim područjima. Informacije o Mehanizmu za pritužbe biće dostupne putem:

- internet stranice Ministarstva kapitalnih investicija;
- internet stranice i društvenih mreža kojima upravlja Opština Bar;
- internet stranice i društvenih mreža kojima upravlja Glavni grad Podgorica;
- kampanja na društvenim mrežama.

Svaka vrsta pritužbe može se podnijeti poštom, telefonom, elektronskom poštom ili lično, koristeći sljedeće kontakt podatke:

Ministarstvo kapitalnih investicija
 Za Mehanizam za pritužbe za Projekat trgovinske i transportne olakšice
 Na pažnju: g. Vladimir Raković
 grievance@MoCI.gov.me
 Adresa: IV proletherske 19,
 81100 Podgorica

Detalji o lokalnim pristupnim tačkama biće distribuirani kao dio kampanje informisanja o Mehanizmu za pritužbe. Postupak po pritužbama biće besplatan, otvoren i dostupan svima, a komentari i pritužbe biće razmatrani na nediskriminatoran i transparentan način.

6.2 Procedura

U pojedinim slučajevima, na primjer kada pritužba više predstavlja pitanje ili zahtjev za informacijama, Ministarstvo kapitalnih investicija može biti u mogućnosti da riješi pritužbu ubrzo nakon njenog prijema. U tom slučaju, podnosiocu će biti dostavljene informacije potrebne za rješavanje pitanja, a pritužba će biti evidentirana i zatvorena kada podnositelj bude zadovoljan ponuđenim informacijama.

Kada su pritužbe složenije i zahtijevaju određenu istragu, primjenjivaće se sljedeći postupak:

Korak 1: Prijem i potvrda prijema pritužbe

- nakon prijema, pritužba će biti evidentirana u registru;
- Ministarstvo kapitalnih investicija potvrdiće prijem pritužbe dopisom u roku od 5 radnih dana od prijema;
- u dopisu o potvrdi prijema biće navedeni kontakt osoba i opis onoga što podnositelj može očekivati dalje, uključujući vremenski okvir.

Korak 2: Procjena, određivanje odgovorne osobe i istraga

- Ministarstvo kapitalnih investicija procijenit će pritužbu kako bi odredilo način postupanja i, u većini slučajeva, dodijeliti je odgovornoj osobi sa odgovarajućim stručnim znanjem za njeno rješavanje. Ta osoba će raditi na razumijevanju, istraživanju, rješavanju i praćenju pritužbe sa podnosiocem. To može uključivati pribavljanje informacija od različitih odjeljenja Ministarstva kapitalnih investicija, od opština pogođenih Projektom ili od izvođača i nadzornih konsultanata;
- Ministarstvo kapitalnih investicija će saradivati sa podnosiocem pritužbe kako bi se razumio uzrok problema i biće potrebno da tokom istrage kontaktira podnosioca.

Korak 3: Konsultovanje o rješenju i njegovo sprovođenje

- nakon što pritužba bude istražena, Ministarstvo kapitalnih investicija će, u konsultaciji sa podnosiocem, razmotriti rezultate i predloženo rješenje, uključujući rok za njegovo sprovođenje;
- Ministarstvo kapitalnih investicija će sprovesti rješenje neposredno ili putem treće strane, u konsultaciji sa podnosiocem;
- Ministarstvo kapitalnih investicija će redovno pregledati pritužbe kako bi obezbijedilo da se ostvaruje napredak ka njihovom rješavanju. Ako se ne ostvaruje napredak, Ministarstvo može odlučiti da pritužbu eskalira na nivo uprave Ministarstva kapitalnih investicija. U takvim okolnostima podnositelj će biti obaviješten o napretku.

Korak 4: Zatvaranje i praćenje

- nakon što pritužba bude u potpunosti istražena, rješenje sprovedeno i praćeno, i kada se ocijeni da dalja radnja nije potrebna radi rješavanja pitanja, Ministarstvo kapitalnih investicija zatvoriće pritužbu;
- u slučaju anonimne pritužbe, konačna odluka biće objavljena na internet stranici Ministarstva kapitalnih investicija;
- Ministarstvo kapitalnih investicija zatražiće od podnosioca da potpiše izjavu kojom potvrđuje rješenje. Potpisivanje te izjave ne sprječava podnosioca da ponovo pokrene isto pitanje ili da traži

druge puteve zaštite ukoliko rješenje ne dovede do trajnog otklanjanja problema ili se problem ponovo pojavi;

- ukoliko podnositelj nije saglasan sa ponuđenim rješenjem, Ministarstvo kapitalnih investicija zatvoriće pritužbu, ali podnositelj može odlučiti da uloži žalbu na odluku o zatvaranju pritužbe, kako je opisano u Koraku 5, ili da koristi druge pravne mehanizme;
- Ministarstvo kapitalnih investicija može ponovo otvoriti pritužbu ukoliko podnositelj dostavi nove informacije;
- Ministarstvo kapitalnih investicija može kontaktirati podnosioca i nakon zatvaranja predmeta kako bi se uvjerilo da nijesu nastali drugi problemi.

Korak 5: Žalba

(opciono, ako podnositelj nije zadovoljan)

- Ministarstvo kapitalnih investicija uspostaviće dodatni mehanizam koji će članovima zajednice omogućiti da ulože žalbu na zatvaranje pritužbe kada nijesu zadovoljni ishodom istrage i/ili predloženim rješenjem;
- drugi nivo činiće panel sastavljen od pouzdanih eksternih trećih strana, uključujući tehničke stručnjake upoznate sa konkretnim pitanjem ili više upravljačke strukture Ministarstva kapitalnih investicija. U pravilu, ta lica neće imati prethodno detaljno saznanje o pritužbi niti prethodno uključivanje sa podnosiocem;
- u određenim slučajevima panel može odlučiti da uključi jednog ili više uglednih i nezavisnih trećih članova;
- panel može odlučiti da odbije žalbu ako smatra da pritužba nije podnijeta u dobroj vjeri;
- izbor medijatora ili članova panela biće sproveden u konsultaciji sa podnosiocem i drugim ključnim zainteresovanim stranama, kako bi se obezbijedilo povjerenje u postupak;
- u bilo kojem trenutku može se tražiti pomoć sudskih i upravnih organa, bez prejudiciranja drugih prava.

6.3 Praćenje i izvještavanje o pritužbama

Centralni desk biće odgovoran za:

- prikupljanje podataka od lokalnih prijemnih deskova koji služe kao lokalne prijemne tačke o broju, sadržaju i statusu pritužbi i njihovo unošenje u jedinstvenu regionalnu bazu podataka;
- vođenje registara pritužbi o žalbama primljenim na regionalnom i lokalnom nivou;
- praćenje otvorenih pitanja i predlaganje mjera za njihovo rješavanje;
- objavljivanje kvartalnih izvještaja o funkcionisanju Mehanizma za pritužbe;
- sažimanje i analiziranje kvalitativnih podataka primljenih od lokalnih prijemnih deskova o broju, sadržaju i statusu pritužbi i njihovo unošenje u jedinstvenu projektnu bazu podataka;
- praćenje otvorenih pitanja i predlaganje mjera za njihovo rješavanje.

Socijalni izvještaji za Svjetsku banku dostavljaju se putem Ministarstva kapitalnih investicija i sadržavaju dio koji se odnosi na Mehanizam za pritužbe, sa ažuriranim informacijama o sljedećem:

- statusu sprovođenja Mehanizma za pritužbe, uključujući procedure, obuke, kampanje javnog informisanja, budžetiranje i slično;
- kvalitativnim podacima o broju primljenih pritužbi, odnosno prijave, sugestija, žalbi, zahtjeva i pozitivnih povratnih informacija, kao i o broju riješenih pritužbi;
- kvantitativnim podacima o vrstama pritužbi i odgovora, pokrenutim pitanjima i pritužbama koje ostaju neriješene;
- nivou zadovoljstva preduzetim mjerama, odnosno odgovorom;
- svim korektivnim mjerama koje su preduzete.

6.4 Servis Svjetske banke za rješavanje pritužbi

Zajednice i pojedinci koji smatraju da su negativno pogođeni projektom koji podržava Svjetska banka mogu podnijeti pritužbe postojećim projektnim mehanizmima za rješavanje pritužbi ili Servisu Svjetske banke za rješavanje pritužbi. Ovaj servis obezbjeđuje da se primljene pritužbe blagovremeno razmotre radi rješavanja pitanja povezanih sa projektom. Zajednice i pojedinci pogođeni projektom mogu takođe podnijeti pritužbu nezavisnom Inspekcijskom panelu Svjetske banke, koji utvrđuje da li je šteta nastala ili bi mogla nastati usljed nepoštovanja politika i procedura Svjetske banke. Pritužbe se mogu podnijeti u bilo kojem trenutku nakon što su zabrinutosti neposredno skrenute pažnji Svjetske banke i kada je upravi Banke data prilika da odgovori. Za informacije o načinu podnošenja pritužbi korporativnom Servisu Svjetske banke za rješavanje pritužbi potrebno je posjetiti odgovarajuću internet stranicu Svjetske banke.

7 Praćenje i evaluacija

7.1 Institucionalno praćenje

Jedinica za implementaciju projekta vodiće bazu podataka o raseljavanju i eksproprijaciji koja će sadržati najmanje sljedeće informacije: obim potrebnog zemljišta, završene postupke sticanja zemljišta, inventar pogođenih lica i imovine, inventar predmeta eksproprijacije razvrstan po različitim fazama postupka, kao što su podnošenje predloga, rješenje o eksproprijaciji, procjena vrijednosti, ponuda naknade, sporazum o poravnanju, isplata naknade, isplata pomoći tokom preseljenja, sudski postupci i slično. Predloženi obrazac za praćenje dat je u Prilogu 3.

Pored navedenih aktivnosti, tabela u nastavku prikazuje spisak institucionalnih odgovornosti tokom procesa sticanja zemljišta i raseljavanja.

Tabela 4 Institucionalne odgovornosti

Zadatak:	Odgovornost:
Objavljivanje i organizovanje javnih konsultacija o RPF-u	Ministarstvo kapitalnih investicija (PIU)
Objavljivanje informacija svim licima pogođenim projektom o postupku početka eksproprijacije i tokom svih faza eksproprijacije	PIU i lokalne samouprave
Komunikacija i konsultacije sa licima pogođenim projektom	PIU i lokalne samouprave
Aktivnosti prije početka radova	PIU i lokalne samouprave
Pružanje pomoći tokom raseljavanja	Ministarstvo kapitalnih investicija kao korisnik eksproprijacije
Isplata naknade	Ministarstvo kapitalnih investicija kao korisnik eksproprijacije
Upravljanje pritužbama	PIU Ministarstva kapitalnih investicija
Praćenje i izvještavanje o eksproprijaciji i raseljavanju	PIU Ministarstva kapitalnih investicija / E&S
Praćenje i izvještavanje nakon početka radova	Izvođač

7.2 Praćenje procesa raseljavanja

Praćenje će se realizovati kroz sljedeće tri komponente:

- **Praćenje inputa (praćenje napretka)** – kako bi se mjerilo da li su aktivnosti, odnosno robe i usluge, isporučene onako kako je predviđeno RAP-om. Ovo će redovno interno sprovoditi PIU, obično na sedmičnoj i mjesečnoj osnovi.
- **Praćenje outputa (praćenje učinka)** – kako bi se mjerili rezultati isporučenih inputa, kao što su broj lica/domaćinstava koja su raseljena, primila zamjensko zemljište ili imovinu, novčanu naknadu, obuku za obnovu sredstava za život i slično. Ovo će redovno sprovoditi PIU, obično na mjesečnoj i kvartalnoj osnovi.
- **Evaluacija ishoda (procjena uticaja)** – kako bi se utvrdilo da li isporuka inputa i ostvarenje outputa doprinose uspješnom postizanju ciljeva postavljenih za sprovođenje RAP-a.

7.2 Praćenje procesa raseljavanja

Praćenje će se realizovati kroz sljedeće tri komponente:

- **Praćenje inputa (praćenje napretka)** – kako bi se mjerilo da li su aktivnosti, odnosno robe i usluge, isporučene onako kako je predviđeno RAP-om. Ovo će redovno interno sprovoditi PIU, obično na sedmičnoj i mjesečnoj osnovi.
- **Praćenje outputa (praćenje učinka)** – kako bi se mjerili rezultati isporučenih inputa, kao što su broj lica/domaćinstava koja su raseljena, primila zamjensko zemljište ili imovinu, novčanu naknadu, obuku za obnovu sredstava za život i slično. Ovo će redovno sprovoditi PIU, obično na mjesečnoj i kvartalnoj osnovi.
- **Evaluacija ishoda (procjena uticaja)** – kako bi se utvrdilo da li isporuka inputa i ostvarenje outputa doprinose uspješnom postizanju ciljeva postavljenih za sprovođenje RAP-a.

Tabela 5 Indikatori

Indikatori inputa	Vrijednosti mjerenja	Učestalost mjerenja
Ukupni troškovi za sticanje zemljišta (uključujući i pregled troškova)	<ul style="list-style-type: none"> ▪ Novčana nadoknada ▪ Troškovi pružanja pomoći, po vrsti pomoći ▪ Troškovi konsultacija i angažovanja ▪ Troškovi procenitelja i geodeta ▪ Troškovi pravnih troškova 	Mjesečno
Ukupan broj vlasnika i ukupan broj formalnih i neformalnih korisnika pogođenih zemljišnih parcela	Osnovni podaci dobijeni putem popisnog istraživanja	Mjesečno
Broj formalnih i neformalnih domaćinstava koja moraju biti fizički raseljena Broj formalnih i neformalnih preduzeća koja moraju biti premeštena	Osnovni podaci dobijeni putem popisnog istraživanja	Mjesečno
Indikatori outputa	Vrijednosti mjerenja	Učestalost mjerenja
Broj i procenat zemljišnih parcela / kuća / poslovnih subjekata za koje su potpisani sporazumi o naknadi; broj i procenat vlasnika / korisnika koji su potpisali sporazume o naknadi	Procenat treba izračunati u odnosu na ukupan broj pogođenih zemljišnih parcela / kuća / poslovnih subjekata, kako su identifikovani kroz popis / anketu	Mjesečno
Broj i procenat zemljišnih parcela / kuća / poslovnih subjekata za koje su sporazumi o naknadi odbijeni / još uvijek neriješeni; broj i procenat vlasnika / korisnika koji su odbili da potpišu sporazume o naknadi / još uvijek razmatraju ponudu	Procenat treba izračunati u odnosu na ukupan broj pogođenih zemljišnih parcela / kuća / poslovnih subjekata, kako su identifikovani kroz popis / anketu	Mjesečno

Broj i procenat zemljišnih parcela / kuća / poslovnih subjekata za koje su sporazumi o naknadi odbijeni / još uvijek neriješeni; broj i procenat vlasnika / korisnika koji su odbili da potpišu sporazume o naknadi / još uvijek razmatraju ponudu	Procenat treba izračunati u odnosu na ukupan broj pogođenih zemljišnih parcela / kuća / poslovnih subjekata, kako su identifikovani kroz popis / anketu	Mjesečno
Broj i procenat domaćinstava koja su fizički raseljena, odnosno preseljena na drugu lokaciju; broj i procenat poslovnih subjekata koji su preseljeni	Procenat treba izračunati u odnosu na ukupan broj pogođenih zemljišnih parcela / kuća / poslovnih subjekata, kako su identifikovani kroz popis / anketu	Mjesečno
Broj lica / domaćinstava kojima je tim za implementaciju pružio pomoć, prema vrsti pomoći i kategoriji, vlasnici / korisnici	<ul style="list-style-type: none"> • pomoć pri selidbi ili isplata troškova selidbe • pristup zapošljavanju • druga pomoć, uz navođenje vrste 	Mjesečno
Indikatori ishoda	Vrijednosti mjerenja	Učestalost mjerenja
Broj novoprimljenih, otvorenih i zatvorenih pritužbi; svi trendovi; i prosječno vrijeme obrade pritužbe	Mjeri se vremenski interval između registracije i zatvaranja pritužbe. Pritužbe treba da pregleda tim za implementaciju kako bi identifikovao značajna pitanja u sprovođenju	Mjesečno
Prosječno vrijeme isplate naknade	Prosječno vrijeme između prihvatanja ponude / potpisivanja ugovora i izvršenja isplate naknade. Ovo takođe treba redovno da prati tim za implementaciju kako bi utvrdio postoje li kašnjenja koja bi pogođena lica mogla dovesti u težak položaj	Kvartalno
Kako je primljena novčana naknada iskorišćena / uložena?	Anketa radi utvrđivanja na šta su pogođena lica koristila naknadu, na primjer: <ul style="list-style-type: none"> • zamjensko zemljište • zamjensko stanovanje • zamjenske poslovne objekte • drugu imovinu ili investicije, uz navođenje vrste 	Godišnje
Ponovno uspostavljanje prihoda / sredstava za život	<ul style="list-style-type: none"> • Da li su oni koji su koristili zemljište kao izvor prihoda ili sredstava za život uspjeli da ponovo uspostave taj izvor i taj nivo prihoda / sredstava za život? • Posebno procijeniti situaciju svih korisnika zemljišta, naročito neformalnih 	Godišnje

8 Institucionalni aranžmani

8.1 Institucije odgovorne za implementaciju Projekta

Ministarstvo kapitalnih investicija će, putem Jedinice za implementaciju projekta, upravljati Projektom, uz tehničku podršku Ministarstva finansija u oblasti carina i aktivnosti sprovođenja na graničnim prelazima. PIU će imati primarnu odgovornost za izvršenje Projekta, obezbjeđujući da ciljevi razvoja Projekta budu ispunjeni. Očekuje se da PIU bude uspostavljen u roku od 30 dana od potpisivanja Ugovora o zajmu i da bude adekvatno kadrovski popunjen upravljačkim i tehničkim kapacitetima. PIU će takođe uključivati jednog stručnjaka za životnu sredinu i jednog socijalnog stručnjaka radi podrške usklađenosti sa ekološkim i socijalnim zahtjevima Svjetske banke i instrumentima usvojenim za Projekat, i to: SEP, LMP, RPF i ESMF.

9 Budžet i finansiranje raseljavanja

Troškove sticanja zemljišta snosi korisnik eksproprijacije, odnosno Ministarstvo kapitalnih investicija, i oni će biti planirani u okviru budžeta za naredne fiskalne godine u kojima će sticanje zemljišta otpočeti. Troškovi sprovođenja ovog RPF-a obuhvataju sljedeće kategorije:

- a) administrativne troškove, uključujući troškove povezane sa eksproprijacijom, ukoliko bude potrebna; i
- b) naknadu za sticanje zemljišta i gubitak imovine, uključujući tranzicione i druge dodatke, prema potrebi.

Imajući u vidu ranu fazu Projekta i nepoznat obim, vrstu i veličinu uticaja, u ovoj fazi nije moguće procijeniti troškove. Međutim, kako se uticaji od sticanja zemljišta ili uopšte ne očekuju, ili se očekuju kao veoma mali, troškovi neće biti značajni do mjere da predstavljaju rizik za planiranje ili sprovođenje bilo kog aspekta ovog RPF-a.

Ovaj RPF, na koji se upućuje u Ugovoru o zajmu, dopunjuje nacionalne pravne zahtjeve koji uređuju nedobrovoljno sticanje zemljišta i raseljavanje i, nakon ratifikacije, služiće kao pravni osnov za prevazilaženje praznina radi ispunjavanja standarda ESS5.

Prilog 1 – Obrazac za registraciju pritužbe

OBRAZAC ZA PRITUŽBU – INFORMACIJE O LICU KOJE PODNOSI PRITUŽBU

Stavka	Sadržaj
Referentni broj	
Puno ime	Napomena: možete ostati anonimni ako to želite ili zatražiti da se vaš identitet ne otkriva trećim stranama bez vašeg pristanka
	Ime _____
	Prezime _____
	☐ Želim da podnesem pritužbu anonimno
	☐ Zahtijevam da se moj identitet ne otkriva bez mog pristanka
Kontakt podaci: Molimo označite kako želite da budete kontaktirani (poštom, telefonom, e-mailom)	☐ Poštom: Molimo navedite poštansku adresu: _____
	☐ Telefonom: _____
	☐ E-mailom: _____
	☐ Ne želim da budem kontaktiran/a i pratiću rješenje na internet stranici Ministarstva kapitalnih investicija
Preferirani jezik za komunikaciju	☐ Crnogorski
	☐ Drugi, molimo navedite
Opis incidenta ili pritužbe:	Šta se dogodilo? Gdje se dogodilo? Kome se dogodilo? Koja je posljedica problema?
Datum incidenta / pritužbe	☐ Jednokratni incident / pritužba (datum _____) ☐ Događilo se više puta (koliko puta? _____) ☐ U toku je (problem se trenutno dešava)
Šta biste željeli da se desi kako bi se problem riješio?	
Potpis: _____	<i>(nije obavezan u slučaju anonimnih pritužbi)</i>
Datum: _____	
<p>Molimo vratite ovaj obrazac na adresu: Ministarstvo kapitalnih investicija Na pažnju Centralnog deska za pritužbe Adresa: IV proleterske 19, 81100 Podgorica</p>	

Prilog 2 – Obrazac za socijalni screening

OBRAZAC ZA SOCIJALNI SKRINING PODPROJEKATA / AKTIVNOSTI			
	Ovaj izvještaj o skriningu obuhvata obrazac za skrining, dokaz o vlasništvu i fotografije sa terenskog obilaska. Komponenta iz PAD-a: Naziv aktivnosti: Vrsta aktivnosti i paket nabavke kako je definisan u Planu nabavki: Lokacija aktivnosti: Agencija za implementaciju projekta: Kratak opis početnih uslova, ljudskog okruženja, osjetljivih receptora:		
	Pokazatelji skrininga koji se odnose na sticanje zemljišta, imovinu i pristup resursima	DA	NE
1	Da li će aktivnost zahtijevati da se zemljište, privatno, pribavi, privremeno ili trajno, radi implementacije?		
2	Da li je zemljište pribavljeno u iščekivanju Projekta?		
3	Da li će aktivnost zahtijevati zemljište koje je trenutno zauzeto ili se redovno koristi u proizvodne svrhe, na primjer baštovanstvo, poljoprivreda, pašnjaci, lokacije za ribolov, šume		
4	Da li se očekuje fizičko raseljavanje pojedinaca, porodica ili poslovnih subjekata		
5	Da li će aktivnost dovesti do privremenog ili trajnog gubitka usjeva, voćaka ili infrastrukture domaćinstva		
6	Da li će rezultirati nedobrovoljnim ograničenjem pristupa ljudi zakonom određenim parkovima i zaštićenim područjima		
7	Da li će dovesti do gubitka sredstava za život		
8	Da li će imati negativan uticaj na bilo koje ranjive pojedince ili grupe		
9	Da li će imati negativan uticaj na neformalne prodavnice uz put, trgovce ili bilo koju nomadsku vrstu komercijalne aktivnosti		
10	Da li će imati bilo kakav negativan uticaj na formalni ili neformalni biznis, navesti koji		
11	Da li utiče na interno raseljena lica ili izbjeglice		
12	Da li nameće ograničenje pristupa zemljištu ili korišćenju drugih resursa, uključujući zajedničku imovinu i prirodne resurse, kao što su morski i vodeni resursi, drvni i nedrvni šumski proizvodi, slatka voda, ljekovite biljke, lovišta i područja za ispašu i obradu		

Ako je bilo koje od polja označeno sa **DA**, Standard ESS5 je relevantan i aktivira se primjena odredaba Projektnog RPF-a. PIU je dužan da slijedi odredbe RPF-a radi utvrđivanja koja vrsta instrumenta za konkretnu lokaciju će biti pripremljena u skladu sa Poglavljem 5.4 RPF-a.

POTVRDA

Ovime potvrđujemo da smo temeljno ispitali sve potencijalne negativne efekte ovog podprojekta. Prema našem najboljem saznanju, podprojekat **ne izbjegava / izbjegava** sve negativne socijalne uticaje.

Prilog 3 – Obrazac za vođenje evidencije

A. Zemljište i vlasništvo

Br.	Lokacija	Potrebno (ha)	Završeno (ha)	Br. vlasnika	Kompenzovani
1	Biće definisano	0.00	0.00	0	0

B. Status postupaka

Sporovi (sud)	Bez ponude	Bez isplate
0	0	0

C. Raseljavanje i trajanje

Raseljena domaćinstva	Trajanje eksproprijacije
0	0